

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIOLOGIJA

**Antropološki koncept adaptacije: socioekonomski status kao
značajan resurs socijalnog kapitala
-magistarski rad-**

Kandidatkinja:

Ida Daguda

Broj indeksa: 484/II-S

Mentor:

Doc. dr. Abdel Alibegović

Sarajevo, septembar 2024.

ODSJEK: SOCIOLOGIJA

**Antropološki koncept adaptacije: socioekonomski status kao
značajan resurs socijalnog kapitala
-magistarski rad-**

Kandidatkinja:

Ida Daguda

Broj indeksa: 484/II-S

Mentor:

Doc. dr. Abdel Alibegović

Sarajevo, septembar 2024.

Sadržaj

UVOD.....	1
1. TEORIJSKO – METODOLOŠKI OKVIR RADA.....	2
1.1.Problem istraživanja	2
1.2.Predmet istraživanja	2
1.3. Kategorijalno pojmovni sistem	3
2.Ciljevi istraživanja.....	5
2.1. Naučni ciljevi	5
2.2. Društveni ciljevi.....	5
3.Sistem hipoteza.....	5
3.1. Generalna hipoteza.....	5
3.2. Posebne-pojedinačne hipoteze	6
4. Način istraživanja	6
5. Vremensko i prostorno određenje istraživanja	6
2. PRETPOSTAVKE ZA ANTROPOLOŠKO RAZUMIJEVANJE ZNAČAJA ADAPTACIONIH SISTEMA	7
2.1.Kultura.....	7
2.2. Jezik.....	9
2.3. Porodica	14
2.4. Klasna dimenzija roditeljstva	16
2.5. Adaptacioni sistemi.....	18
3.TEORIJSKI PRISTUPI OBRAZOVANJU	23
3.1. Moć škole kao društvene institucije	23
3.2. Ivan Ilić: Skriveni nastavni program	26
3.3. Strukturalni funkcionalizam	31
3.4. Simbolički interakcionizam	32
3.5. Pjer Burdije: Polje, habitus, kulturna reprodukcija.....	35
4. SOCIJALNI KAPITAL I MOBILNOST	38
4.2.Ključni teoretičari socijalnog kapitala - Burdije.....	39
4.3.Kolman	40
4.3.Patnam	43
Studija o mladima BiH 2015. i 2018./19	44
Zaključak	50
Literatura	51

Popis tabela i grafikona

Tabela 1. Specifično povjerenje među mladima

Tabela 2. Odobravanje određenih neformalnih vidova ponašanja među mladima

Tabela 3. Presudni faktori za pronalaženje zaposlenja mladih (%)

Grafikon 1. Važni faktori u pronalasku zaposlenja u BiH

UVOD

U savremenom društvu socioekonomski status pojedinca ili grupe igra ključnu ulogu u određivanju njihove pozicije unutar društvene hijerarhije, ali i u oblikovanju njihovih mogućnosti za socijalnu mobilnost. Meritokratska ideologija, duboko ukorijenjena u kapitalističkim društvima, promovira vjerovanje da su uspjeh i neuspjeh isključivo rezultat individualnih napora, marljivosti i talenata. Međutim, realnost često pokazuje da socioekonomski status ima značajan utjecaj na mogućnost sticanja obrazovanja, izgradnju socijalnog kapitala, kao i na samo uspinjanje na društvenoj ljestvici. Ovaj rad istražuje upravo tu dinamiku – utjecaj socioekonomskog statusa na izgradnju socijalnog kapitala i njegovu ulogu u uzlaznoj socijalnoj mobilnosti. Analizom različitih društvenih faktora poput kulture, porodice i sistema obrazovanja pokušat će se rasvijetliti načini na koje socioekonomske razlike oblikuju životne izgleda pojedinaca i grupa i pokazati da se svi pojedinci ne suočavaju sa jednakim izazovima na svom putu prema društvenom napretku, već se različite grupe različito adaptiraju na društvene uvjete i koriste svoje resurse, bilo da je riječ o ekonomskom ili socijalnom kapitalu. Kroz antropološku perspektivu, ovaj rad istražuje pretpostavke za razumijevanje značaja adaptacionih sistema, s posebnim naglaskom na kulturne i socijalne faktore koji oblikuju individualno i kolektivno ponašanje. Kroz analizu ovih sistema, cilj je rasvijetliti načine na koje različite društvene grupe razvijaju specifične obrasce ponašanja, mišljenja i vrednovanja koji im omogućavaju da se prilagode, ali i da prežive unutar svoje specifične kulture. Posebna pažnja posvećena je jeziku kao osnovnom sredstvu komunikacije prijenosa kulture, te njegovoj ulozi u procesu enkulturacije i formiranja identiteta. U kontekstu ovog rada ne smijemo zanemariti ulogu obrazovanja u procesu socijalizacije ličnosti i načina na koji doprinosi reprodukciji postojećih društvenih odnosa. Kroz teorijske pristupe obrazovanju obrazložene u 3. poglavlju ovog rada predstavili smo neke od najznačajnijih autora u sociologiji obrazovanja, opisali moć škole kao društvene institucije koja je shvaćena kao kanal za uspon na društvenoj ljestvici, dok u posljednjem poglavlju „Socijalni kapital i mobilnost“ kroz podatke Studije o mladima (2015) i Studije o mladima: Bosna i Hercegovina (2019) predstavljamo dominantan tip socijalnog kapitala u BiH i način na koji se koristi.

1. TEORIJSKO – METODOLOŠKI OKVIR RADA

1.1. Problem istraživanja

Problem istraživanja ovog magistarskog rada baziran je na utjecaju socioekonomskog statusa pri izgradnji socijalnog kapitala koji je jedan od temeljnih faktora uzlazne socijalne mobilnosti ili održanja postojećeg statusa unutar klasne strukture. U skladu sa meritokratskim načelima društvo možemo podijeliti na gubitnike ili dobitnike, manje ili više uspješne, te prihvatiti takvu podjelu kao pravedenu svodeći ne/uspjeh pojedinca isključivo na nivo individualne odgovornosti. Ova vodeća misao kapitalističkog društva duboko je ukorijenjena u svim društvenim institucijama kao mit koji zapravo služi mobilizaciji radne snage spremne da se obrazuje, prihvata i radi razne poslove vjerujući u bolju budućnosti i prelazak iz jednog sloja u drugi. Međutim, svjedočimo tome da se ne obrazuju i nemaju dobar uspjeh samo najbolji srednjoškolci, niti se najbolji studenti uspješno zapošljavaju, poslove inženjera, menadžera, doktora, sudaca ili profesora ne obavljaju samo najsposobniji među njima, iako je to u interesu cijelog društva. U sudaru sa stvarnošću meritokratski mit nestaje, a pojedinci shvataju da su uprkos marljivosti, predanosti, talentu ili kvalifikacijama ostali unutar začaranog kruga klase u kojoj su rođeni. Ne baveći se društvenim faktorima, na samom početku možemo reći da je čak uopšte spremnost da ulažemo napor i trud u poboljšanje vlastite pozicije djelimično određena genetski ali i primarnom socijalizacijom, odnosno radnim navikama i sup/kulturom čije obrasce ponašanja slijedimo. Činjenica je da ne kreću svi sa iste startne pozicije, sa istom mentalnom matricom u pokušaj proboja na društvenoj ljestvici, niti su im na tom putu postavljene prepreke na koje će jednako reagovati. Kroz ovaj rad pokušali smo iz antropološke perspektive detektovati načine na koje pojedinac reaguje na te prepreke i društvenu uslovljenost mogućnosti uzlazne intergeneracijske i međugeneracijske mobilnosti.

1.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovog rada odnosi se na faktore koji utječu na socioekonomski status i stvaranje socijalnog kapitala, a potom i njegovu ulogu u procesu uzlazne socijalne mobilnosti. Rad se oslanja na antropološke koncepte adaptacije.

1.3. Kategorijalno pojmovni sistem

SOCIOEKONOMSKI STATUS

Socioekonomski status (SES) je koncept koji opisuje društveni položaj pojedinca ili grupe u društvu na osnovu kombinacije različitih faktora, kao što su prihod, obrazovanje, zanimanje, i imovina. Glavne komponente SES-a uključuju:

Prihod: Nivo prihoda pojedinca ili domaćinstva, koji utiče na pristup resursima kao što su stanovanje, hrana, zdravstvena zaštita i obrazovanje.

Obrazovanje: Step en obrazovanja, koji je često povezan sa mogućnostima zapošljavanja i nivoom prihoda. Obrazovanje je također indikator kulturnog kapitala.

Zanimanje: Vrsta posla koji osoba obavlja, što može ukazivati na društveni status i ekonomske mogućnosti.

Socioekonomski status je ključan za razumijevanje društvenih nejednakosti, jer ljudi sa različitim SES-om imaju različite životne prilike, pristup resursima, zdravstvene ishode i društvene mreže.

SOCIJALNA STRATIFIKACIJA

„Poseban oblik društvene nejednakosti. Ona se tiče postojanja uočljivih društvenih skupina koje su rangirane jedna iznad druge u smislu faktora kakvi su prestiž i bogatstvo. Oni koji pripadaju posebnoj skupini ili sloju imat će određenu svijest o zajedničkim interesima i zajedničkom identitetu. Imat će sličan životni stil, koji će ih u izvjesnom stupnju, razlikovati od članova drugih društvenih slojeva.“ (Haralambos, 2002:23)

SOCIJALNI KAPITAL

Socijalni kapital je koncept koji se odnosi na resurse dostupne pojedincima i grupama kroz njihove društvene veze, mreže, i odnose. Ovaj kapital obuhvata povjerenje, norme reciprociteta, i socijalne mreže koje omogućavaju ljudima da sarađuju i ostvaruju zajedničke ciljeve. Socijalni kapital može olakšati pristup informacijama, podršku u teškim vremenima, kao i mogućnosti za ekonomski i društveni napredak.

MERITOKRATIJA

„Vladavina marljivih, vrijednih, zaslužnih. Termin skovao i uveo u upotrebu - po analogiji s terminima birokratija i tehnokratija – engleski sociolog M. Young. Tim terminom se želi označiti pojava da rašireno i opšte pristupačno školstvo, zasnovano na principu nagrađivanja vrijednoće i inteligencije, dovodi u savremenim uslovima do stvaranja novog oblika slojevitosti. Na vrhu se nalazi sloj koji je svoj položaj zauzeo, prvi put u historiji, na osnovu objektivnih kriterijuma ličnih napora i zasluga. Društvena slojevitost više ne mora imati porodičan karakter, odnosno porodica više ne bi morala imati znatnijeg utjecaja na određivanje obrazovnog i profesionalnog dostignuća i položaja svojih potomaka. (Sociološki leksikon, 1982:358)

DRUŠTVENA NEJEDNAKOST

„Postojanje društvene nejednakosti znači postojanje takvih društvenih odnosa u kojima se jedni u društvu na sustavan i relativno stabilan način favoriziraju i privilegiraju, a drugi se istodobno sustavno i na relativno stabilan način depriviligiraju, potiskuju i ograničavaju u realnim mogućnostima svoje vlastite društvene i kulturne afirmacije i cjelovitijeg individualnog i kolektivnog razvoja“ (Sociološki leksikon, 1982:97)

SOCIJALNA MOBILNOST

„Termin društvena pokretljivost (mobilnost) odnosi se na kretanje pojedinaca ili skupina među različitim socioekonomskim položajima. Vertikalna pokretljivost znači pomicanje prema gore ili dole na socioekonomskoj ljestvici. Za one koji stiču vlasništvo, dohodak ili položaj kaže se da su uzlazno pokretljivi, dok se za one koji se kreću u suprotnom smjeru kaže da su silazno pokretljivi (..) Postoje dva načina proučavanja društvene pokretljivosti. Prvo, možemo proučavati karijere pojedinaca, koliko su se popeli ili spustili na društvenoj ljestvici tokom života. To se obično zove unutargeneracijskom (intrageneracijskom) pokretljivošću. Osim toga, možemo analizirati koliko se djeca bave zanimanjem svojih roditelja ili djedova. Pokretljivost tokom generacija naziva se međugeneracijskom (intergeneracijskom) pokretljivošću.“ (Giddens, 2007:300).

DRUŠTVENA REPRODUKCIJA

Društvena reprodukcija se odnosi na procese kojima se društvene strukture, norme, vrijednosti i institucije održavaju i prenose s generacije na generaciju. Ovaj koncept obuhvata različite aspekte društva, uključujući ekonomiju, kulturu, obrazovanje, porodicu, i odnose moći, a u okviru toga se istražuje kako se društveni poredak reprodukuje kroz svakodnevne aktivnosti, interakcije i institucionalne prakse.

2. Ciljevi istraživanja

2.1. Naučni ciljevi

Naučni ciljevi odnose se na analizu i teorijsko predstavljanje faktora koji imaju utjecaja na proces socijalne mobilnosti, oslanjajući se na istraživanja i teorijske pretpostavke sociologa koji su u polju obrazovanja, socijalnog kapitala i mobilnosti dali značajan doprinos. U konačnici nastojala se predstaviti ideja da za uspon na socioekonomskoj ljestvici postoje i važnu ulogu imaju faktori koji su izvan kontrole pojedinca, a bitno oblikuju njegovu budućnost.

2.2. Društveni ciljevi

Društveni ciljevi ticali su se poticanja na pozitivne promjene u obrazovnom sistemu koji teži reprodukciji postojećih odnosa, zatim osvješćivanju načina na koji se koristimo jezikom i objektivnom sagledavanju vlastite pozicije unutar klasne strukture razumijevajući de/privilegiranost, teškoće, prepreke ili „zaglavljenost“ kao posljedicu društvenih, a ne isključivo individualnih djelovanja. Osim toga, cilj je bio i ukazati na važnost mreže odnosa, ili popularno važnost „networkinga“ pri izgradnji socijalnog kapitala, koji baš kao i ekonomski kapital možemo koristiti i investirati da bismo poboljšali svoj položaj.

3. Sistem hipoteza

3.1. Generalna hipoteza

1. Uzlazna mobilnost pojedinaca i društvenih grupa, u kontekstu antropoloških adaptibilnih procesa, određena je socioekonomskim statusom kao bitnim resursom socijalnog kapitala.

3.2. Posebne-pojedinačne hipoteze

1. Kultura društvene grupe direktno utiče na sposobnost njenih članova da se prilagode novim društvenim i prirodnim izazovima, čime se povećava ili smanjuje njihova šansa za društveni opstanak i napredak.
2. Obrazovanje i napredni životni stil privilegija su srednje i više klase.
3. Obrazovne institucije produbljuju klasni jaz.

4. Način istraživanja

U cilju provjere postavljenih hipoteza i ostvarivanja ciljeva istraživanja, u radu je korištena metoda promatranja i deskripcije i metoda analize sadržaja za prikupljanje podataka iz relevantnih knjiga, naučnih radova, članaka, dokumenata, tekstova, TV i Internet sadržaja vezanih za odabranu tematiku, sa posebnim naglaskom na Studiju o mladima Bosna i Hercegovina (2015) i Studiju o mladima Bosna i Hercegovina (2019), čiji su podaci, grafikoni i tabele korišteni pri dokazivanju generalne i pomoćnih hipoteza.

5. Vremensko i prostorno određenje istraživanja

Vremenska dimenzija izrade ovog magistarskog rada obuhvatala je period od 9 mjeseci, tačnije period od decembra 2023. godine do mjeseca septembra 2024. godine i podijeljena je u 4 etape:

1. Izrada plana istraživanja i pisanja magistarskog rada.
2. Traženje, konsultovanje i rad na relevantnoj literaturi.
3. Analiza i komparacija prikupljenih podataka
4. Zaključna razmatranja o odabranoj temi

2. PRETPOSTAVKE ZA ANTROPOLOŠKO RAZUMIJEVANJE ZNAČAJA ADAPTACIONIH SISTEMA

Cilj svih humanističkih nauka je u centar istraživanja staviti čovjeka, njegove njihove biološke i kulturne karakteristike, a jedna od humanističkih nauka koja se najčešće definiše kao "nauka o čovjeku" je antropologija. Ipak, da bismo pravilno razumijevali antropologiju kao nauku u njenoj sveobuhvatnosti, potrebno je udaljiti se od ove osnovnoškolske definicije često naučene iz udžbenika geografije, a ne iz udžbenika sociologije. Čime se zapravo bave naučnici antropolozi? „Temeljna briga svih antropologa jest pažljivo i sustavno proučavanje ljudskog roda. Antropologiju neki nazivaju društvenom ili bihevioralnom znanostu, neki prirodnom znanostu, a neki opet jednom od humanističkih znanosti.“ (Haviland, 2002:20). S obzirom na to je predmet proučavanja antropologa ljudski rod, sasvim je prirodno da se ova nauka dijeli na nekoliko naučnih oblasti koje mogu da obuhvate i objasne različite aspekte ljudskog postojanja i djelovanja. Ova nauka kombinuje dva naučna pristupa razumijevanja čovjeka, fizički i kulturni, pa se tako antropologija dijeli na fizičku, koja proučava čovjekove biološke karakteristike i veže se za prirodne nauke i kulturnu antropologiju koja je teorijski okvir ovog rada. Ova zasebna antropološka disciplina, koja se u literaturi često sinonimno koristi sa pojmom "socijalna antropologija" dijeli se na arheologiju, lingvističku antropologiju i sociokulturnu antropologiju (etnologiju). Zadatak kulturne antropologije je proučavanje kulturnih karakteristika čovjeka, a kroz ovaj rad ćemo objasniti kako neke od tih karakteristika mogu bitno utjecati na kretanje čovjeka na društvenoj ljestvici.

2.1. Kultura

Kulturu možemo razumijevati u užem i širem (sociološkom) smislu. U užem smislu, i onako kako je najčešće shvaćena, kultura je organičena na duhovno stvaralaštvo (muzika, film, književnost, pozorište..), a u širem smislu ona obuhvata i duhovnu i materijalnu komponentu, odnosno obuhvata sve „ideale, vrijednosti i uvjerenja koje dijele pripadnici nekog društva, kako bi interpretirali iskustvo i razvili ponašanje, a odražavaju se u njihovu ponašanju.“ (Haviland, 2002:24). To je zapravo u širem, odnosno sociološko-antropološkom smislu – kultura.

Preduslov za postojanje i opstanak kulture jeste društvena grupa, koja će omogućiti enkulturaciju novih članova, a specifičnim sistemom pravila i vrijednosti koji je jedan od četiri temeljna obilježja svake društvene grupe obavezati članove da se pridržavaju pravila i normi koje su ustanovljene. Prva društvena grupa kojoj po rođenju pripadamo jeste porodica i sasvim prirodno postajemo dijelom te grupe od najranije dobi poštujući pravila, norme i obrasce ponašanje koji su primarnom socijalizacijom svjesno ili nesvjesno utemeljeni u čovjekovom biću. Dakle, kultura se ne može naslijediti biološki, ona se uči i upravo to je jedna od karakteristika kulture prema Havilandu, koji još navodi da je kultura zajednička, temelji na simbolima i integrirana je. Zajednička kultura podrazumijeva postojanje zajedničkih ideala, vrijednosti i uvjerenja koja čine ponašanje tog društva jasnim i prihvatljivim svim njegovim članovima, uprkos individualnim varijacijama. Jedno društvo poput bh. društva npr. ima vlastitu kulturu koja je zajednička svim njegovim članovima i po čijim obilježjima se oni, kada se nađu u nekom drugom kulturnom okviru, međusobno prepoznaju. Različitosti unutar društva dovode do formiranja posebnih društvenih grupa, koje su upravo po tim različitostima/ kulturnim specifičnostima izdvajaju kao posebna grupa koja razvija svoju supkulturu, ali i dalje dijeli osnovne kulturne vrijednosti i standarde ostatka društva. Takve grupe mogu se izdvajati kao društvene klase, etničke grupe, religijske grupe, navijači nekog kluba itd. svaka od tih grupa živi specifičnim, njima svojstvenim načinom života koji razuđene članove iste supkulture kroz zajednička iskustva povezuje u jednu društvenu grupu. Mada vrlo često i prostorna bliskost može biti razlog za integrisanje neke supkulture. Unutar tih zajednica razvija se jezik kojim članovi komuniciraju i putem kojeg prenose kulturu sa jednog naraštaja na drugi, te je u tom smislu neupitan značaj jezika u procesu enkulturacije i njegova uloga u procesu formiranja mišljenja, percepcije svijeta i svog mjesta u njemu. Jezik i način komunikacije korišten od najranije dobi itekako može usloviti način na koji komuniciramo sa drugima, ali i kako doživljavamo sebe i svijet u kojem egzistiramo, jer je upravo djetinjstvo period najintenzivnijeg kulturnog učenja. U kontekstu ovog rada koji se bavi uzlaznom socijalnom mobilnošću pojedinca i preprekama na koje nailazi na tom putu, a čiji je korijen utemeljen u njegovoj kulturnoj pozadini, posebnu pažnju ćemo posvetiti jeziku kao jednoj kao o jednoj od ključnih odrednica i uslova opstanka kulture/supkulture, te njegovoj ulozi u procesu enkulturacije, odgoja, razumijevanja svijeta, obrazovnih šansi i klasnog dometa.

2.2. Jezik

Da je naučna oblast poput kulturne antropologije idealan teorijski okvir za proučavanje predmeta ovog rada i da može obuhvatati bitne aspekte razvoja ličnosti i kulture pojedinca i grupe, potvrđuje grana ove oblasti pod nazivom "lingvistička antropologija" koja se, kako po nazivu možemo zaključiti, bavi proučavanjem ljudskog jezika. Ranije smo kazali da jedna od karakteristika kulture jeste da se ona uči, a podučavati nekoga nečemu znači provoditi vrijeme sa njim i komunicirati koristeći se jezikom kao osnovnim sredstvom komunikacije. Jezikom su nam, usmeno ili pismeno, prenesena iskustva naših predaka, jezik pamti i odražava kulturnu povijest jedne porodice, naroda i nacije i jasno može otkriti šta je u jednoj kulturi cijenjeno i važno. „Engleski je npr. bogat riječima vezanim uz rat, ratne taktike i hijerarhiju časnika i vojnika. Obiluje vojnim metaforama, pa govorimo o „osvajanju“ prostora, „vođenju bitke“ s budžetom, „ratu“ protiv siromaštva, o „pokolju“ na burzovnom tržištu, „pobijanju“ argumenata ili „miniranju“ dogovora.“(Haviland, 2002:105). Ljudi koju slušaju ovaj jezik i analitički mu pristupaju, a pripadaju kulturi u kojoj su cijenjene neke druge vrijednosti, mogu zaključiti samo iz svakodnevnog govora da se radi o kulturi u kojoj su ratovanje i hijerarhija u međuljudskim odnosima važne. Moć jezika ogleda se i u tome, što može reflektovati strukturu porodice u određenim kulturama i način na koji se percipiraju odnosi unutar nje. Recimo, u turskom jeziku kada su u pitanju izrazi srodstva, postoje posebne riječi za stariju braću i sestre, koje ukazuju da oni unutar porodične strukture među ostalom djecom imaju poseban status. U našem jeziku, nećemo posebno naglašavati da je sestra starija ili mlađa. Kada govorimo o izrazima srodstva, možemo pomenuti i srpski jezik za koji je karakteristično korištenje izraza „brat (sestra) od ujaka“ što indicira posebnu bliskost između porodica dva brata, ili brata i sestre, odnosno njihove djece. U našem jeziku uvriježen je izraz „prvi rođaci“ ili „prvo koljeno“ za ovu rodbinsku vezu, nasuprot gore navedenom izrazu, što svakako ne znači da za nju u emotivnom smislu, manje marimo. Naveli smo neke razlike u korištenju jezika između govornika različitih jezika, međutim različitosti i varijacije su, iako manje očigledne, prisutne i unutar jedne kulture i govornika istog jezika. Kazali smo da svaka supkultura razvija vlastiti jezik koji koristi u procesu enkulturacije i u komunikaciji sa drugim članovima te grupe. U ovom poglavlju fokusirat ćemo se na supkulturu društvene klase i načina na koji se pripadnici te supkulture koriste jezikom. Svaki put kada nekoga prvi put vidimo, formiramo neki prvi utisak. Pitanje je da li smo zaista u pravu kada pretpostavimo da je neko inteligentan, nadmen, bogat, drzak itd. jer drugog čovjeka

promatramo i o njemu donosimo zaključke kroz vlastita iskustva. Sa druge strane, osoba svjesna da se o njoj prosuđuje, može upravljati dojmom koji ostavlja, pa će se tako u želji da se prikaže skromnijom prosječno odijevati, da bi se prikazala inteligentnijom pažljivo će birati riječi sl. To su stvari individualne odluke i situacije u kojoj se u datom momentu nađemo. Ipak, postoji neki pokazatelj na osnovu kojih, vrlo brzo donosimo zaključak o tome kakva je kulturna pozadina i društvena klasa kojoj pojedinac kojeg upoznajemo pripada, bez obzira na njegovu potencijalnu želju da se predstavi na drugi način. Ako faktore poput toga da li nose skupu ili jeftinu odjeću, nakit, voze skupi automobil, ljetuju na egzotičnim lokacijama ili ne ljetuju nikako, isključimo kao stvar lične preference, ostaje jedan pokazatelj koji je jako teško kontrolisati, a skoro nepogrešivo daje informaciju o društvenoj klasi kojoj pojedinac pripada ili je pripadao, a to je jezik kojim govori. Konstrukcija rečenica, intonacija, dikcija, ne/pravilno izražavanje, vokabular, poštapalice, sve su to faktori na osnovu kojih se u našim glavama stvara slika o osobi sa kojom razgovaramo. Istraživanja pokazuju da zaista, pripadnost određenoj društvenoj klasi uslovljava način na koji se jezik koristi. Pripadnici određene društvene klase, govore jezikom po kojem postaju prepoznatljivi, odnosno imaju svoj socioelekt (socijalni dijalekt). Zanimljivo je sociolingvističko istraživanje Wiliama Labova, provedeno u novembru 1962. godine u tri radnje u New Yorku. Radi se o istraživanju, načina izgovora konsonanta R u engleskom jeziku, u riječima poput car, card, fourth, itd kao diferencijatora socijalne klase. Ovom istraživanju je prethodilo više od 70 individualnih intervjua i mnoštvo anonimnih opservacija svakodnevnog govora, koje je proveo Labov. Istraživanje je ograničeno na 3 radnje u New Yorku, Saks Fifth Avenue kao najprestižnija, Macy's kao srednje prestižna, i S. Klein cjenovno pristupačna nižim slojevima. Ova radnje su odabrane sa pretpostavkom da će cijene, marketing i prestiž radnji odrediti ponašanje i govor njihovih zaposlenika. Istraživanje načina izgovora konsonanta R provedeno je u 68 intervjua u Saks radnji, 125 u Macy's-u i 75 u Kleinsu, postavljajući pitanje zaposlenicima „Na kojem spratu se nalaze ženske cipele?“ , odgovor je najčeće glasio „Fourth floor“, (Četvrti sprat), dalje na svakom spratu je postavljano pitanje „Koji je ovo sprat?“ – provocirajući R u odgovoru (floor). Labov je zaključio da zaposlenici prilagođavaju svoj govor prestižu radnje u kojoj obavljaju posao (posuđuju prestiž) izgovarajući slovo R na isti način kao i klijenti koje uslužuju. Dakle, osim što je zaključio da se zaista pripadnici različitih društvenih klasa na različit način koriste jezikom, Labov je ukazao na potrebu zaposlenika da koriguju svoj govor adaptirajući se tako sredini u kojoj obavljaju posao. Osim primjetnih varijacija u istom jeziku kojim govore pripadnici svih društvenih slojeva,

ponegdje u multijezičnim društvima kao npr. u Indiji izbor jezika kojim se govori također može ukazati na to kojem sloju (kasti) govornici pripadaju. U višim slojevima, govori se engleski i to vrlo dobro, dok se prema dnu klasne piramide engleski jezik govori slabije, sa specifičnim dijalektom. Ako je u nekom društvu jaz između društvenih slojeva velik i oštar i razlika u jeziku je osjetnija, što dokazuje da jezik može biti relevantan indikator klasne pripadnosti. Govoriti o odnosu jezika i klase, nemoguće je bez pomena Basila Bernsteina koji se u svojim ranim radovima poziva upravo na W. Labova koji je govorio „verbalnom hendikepu“ djece iz nižih radničkih slojeva. U djelu „Jezik i društvene klase“ B. Bernstein proučava društvenu uslovljenost govornog razvoja, praveći razliku između zajedničkog jezika, odnosno ograničenih komunikacionih kodova i formalnog jezika, odnosno razrađenih lingvističkih kodova, pripisujući korištenje prvog djeci socijaliziranoj u radničkoj klasi, dok djeca socijalizirana u srednjim i višim slojevima imaju pristup i jednom i drugom lingvističkom kodu. Važno je naglasiti da Bernstein ne implicira superiornost razrađenog koda u odnosu na ograničeni, nego govori o različitom vrednovanju ova dva koda, posebno u domenu obrazovanja. Djeca koja govore koristeći se ograničenim komunikacionim kodovima, odnosno zajedničkim jezikom kako ga Bernstein u ranim radovima naziva, u pravilu, žive u grupama čiji su članovi vrlo povezani i pripadaju nižim društvenim slojevima. Termin „zajednički jezik“ upotrebljava zato što se govori u okruženju u kojem se norme dobro poznaju i nema potrebe da se verbalno iskažu. Djeca se socijaliziraju tako da teže ka društvenim (svima poznatim i razumljivim) oblicima izražavanja, a ne individualnim, što predstavljaju jednu od karakteristika zajedničkog jezika, a koje su ostale pojasnio je Bernstein 1979:172):

- „1. Kratke, gramatički jednostavne, često neazvršene rečenice, oskudni sintaksički modeli sa glagolskim oblicima, najčešće u aktivu
2. Jednostavna upotreba i ponavljanje istih veznika (tako, zatim, a, i, zato što)
3. Česta upotreba kratkih naredbi i pitanja
4. Kruta i ograničena upotreba pridjeva i priloga
5. Rijetka upotreba bezličnih zamjenica i poziciji subjekta
6. Tvrdnje formulisane kao implicitna pitanja pomoću kojih se uspostavlja uzajamna solidarnost (zamisli samo, zar ne?)

7. Iskaz se često upotrebljava kao razlog i zaključak

8. Česta individualna selekcija iz grupe događaja“

Važno je napomenuti, da vokabular osoba koje govore zajedničkim jezikom, ne mora nužno biti oskudniji u odnosu na vokabular osoba koje pripadaju srednjem ili višem sloju, radi se o specifičnom načinu odabira riječi i njihovog povezivanja u rečenične strukture. Jedna od karakteristika koja je za nas posebno zanimljiva i pomoću koje slikovito možemo predstaviti razliku u korištenju jezika među pripadnika različitih društvenih slojeva je 7. karakteristika zajedničkog jezika, odnosno sažimanje zaključka i razloga. Navest ćemo primjer ovog iskaza koji se uglavnom koristi kako bi se neko ponašanje završilo ili počelo drugo.

„Majka kaže djetetu u autobusu : „Drži se čvrsto! Dijete: Zašto? Majka: Drži se čvrsto! Dijete: Zašto? Majka : Pa rekla sam ti da se držiš čvrsto zar ne?...Otac kaže sinu: Nećeš izaći! Sin: Zašto? Stalno izlaziš. Sin: Zašto ne mogu da izađem? Otac: Rekao sam da nećeš izaći i umukni! “ (Bernstein, 1979:20)

Dakle, ne postoji pojašnjenje razloga, niti zaključak koji proizilazi iz tog pojašnjenja, već se razlog upotrebljava kao zaključak. Ovakav način komuniciranja vezan je za društveni odnos u kojem je važan autoritet prema osobi kojoj se obraća, kao roditelj djeci, komandant vojnicima, nadređeni zaposlenima itd. Traženje pojašnjenja razloga, tumači se kao “napad” na autoritet, zbog čega je ovaj odnos afektivan i u konačnici ne vodi učenju, razumjevanju, propitivanju, jačanju zdrave asertivne komunikacije, nego vodi ka osjetljivosti na autoritet, strahu i slijepom prihvatanju “činjenica” ili sa druge strane, može uzrokovati otpor, nepoštovanje autoriteta, odbacivanje društveno prihvatljivih normi i očekivanja. U razrađenom kodu, razlog i zaključak su odvojeni, a preispitivanje razloga vodi ka razgovoru, ne shvata se kao “napad” nego kao logičan tok razgovora. „ Majke koje potiču iz srednjih društvenih slojeva, kada nadziru svoju djecu, često objašnjavaju razloge i principe kojima se rukovode u svojim reakcijama na dječje ponašanje. Dok će majka iz radničke klase odvratiti dijete koje želi još slatkiša tako što će mu reći „Nema više slatkiša za tebe!“, majka iz srednje klase vjerovatno će nadugačko objašnjavati da je pretjerivanje sa slatkišima štetno za zdravlje, naročito za zube“ (Giddens, 2007:511)

Strpljivo pojašnjenje razloga i prezentovanje zaključka kroz razgovor, uvažavajući pitanja i mišljenje djeteta pitanje je psihološkog profila roditelja ali i vremena kojim svakodnevno

raspolože, a ono je posljedica materijalnih uslova i životnih okolnosti u kojima se dijete rađa i odgaja. Još jedna od karakteristika zajedničkog jezika o kojoj govori Bernstein je individualna kvalifikacija/inhibicija. Dijete koje odrasta u porodici čiji su članovi povezani jakim emotivnim vezama, usvaja zajednički jezik i preuzima grupni identitet, bez prilike da osvijesti, razvija i verbalno predstavi individualno iskustvo. Međutim, govornici “zajedničkog jezika” kroz različita životna iskustva bivaju izložena situacijama u kojima grupni identitet i zajednički jezik nisu dovoljni da bi sa drugima ostvarili kontakt, pojasnili neko doživljeno iskustvo, potrebu ili želju, jer su vođeni osjećajem grupne solidarnosti i pripadanja ostali uskraćeni za mehanizme verbalizovanja individualnog iskustva. “Doživljavanje nježnih osjećanja kao i svaka situacija koja pojačava potrebu da se proizvode individualne kvalifikacije može da izazove i osjećanja jake zbunjenosti, nelagodnosti, želju za bježanjem i nepriznavanje ili neprijateljski stav prema objektu koji je ta osjećanja izazvao. Za govornike zajedničkog jezika“ nježna osjećanja su potencijalna opasnost jer se u njima sadrži iskustvo izolacije – društvene izolacije.” (Bernstein, 1979:33)

Za slikovit primjer i krajnje stanje nelagodne situacije za govornike zajedničkog jezika, Bernstein navodi psihijatrijsko liječenje u kojem se kao dio procesa liječenja podrazumijeva komunikacija, a samim tim i individualna kvalifikacija. U takvoj psihoterapeutskoj situaciji, pacijent ograničen zajedničkim jezikom kojem nije svojstvena individualizacija, treba da verbalizuje svoje osjećaje i odnose sa sredinom, a upravo od kvaliteta verbalizacije i razumjevanja psihijatra/psihologa koji govori koristeći se razrađenim komunikacionom kodom, ovisi njegovo izlječenje. Pacijent prema Bernsteinu osjeća pritisak, stres, zbunjenost i visok nivo anksioznosti koju izaziva psihoterapeutski proces koji u uglavnom završava bez rezultata, jer pacijent zbog gore navedenih osjećanja vrlo rano prekida psihoterapiju. Sa druge strane, psihijatar/psiholog može steći utisak da pacijent ne saraduje. Važno je istaknuti da je govornik zajedničkog jezika svjestan individualnih iskustva i doživljaja, no zbog činjenice da nije naučen i podstaknut da ih adekvatno verbalizuje, nalazi sebe u nelagodnoj situaciji, van poznate sredine i konteksta. Mnoštvo je sličnih primjera, koji mogu dokazati da je jezik i komunikacija u različitim slojevima društva, odnosno klasama različita. Jedan od faktora svakako jeste obrazovanje roditelja, posao kojim se bave, ljudi sa kojima se druže. Sve ono što je roditeljski život jeste, kakav god da on bio, rođenjem djeteta postaje samo polazna tačka sa koje dijete odlazi u svijet. Odgoj djeteta, počiva na roditeljskim obrascima ponašanja, spoznajama, finansijskim mogućnostima i na kraju vremenu kojim raspolažu. U tom smislu, možemo govoriti i o različitim roditeljskim stilovima koji proizilaze iz klasne pripadnosti.

2.3. Porodica

S obzirom na to da predmet istraživanja ovog rada zadire i u područje sociologije porodice, kao zasebne sociološke nauke važno je pomenuti čime se zapravo ona bavi. Sociologije porodice bavi se izučavanjem društvene strane porodice, odnosno društvenim posljedicama prirodnih pojava i odnosa unutar nje. Porodica se može promatrati na makro (unutar društvenog sistema) i mikro (unutrašnja organizacija i porodični ciklusi) razini. Potpuna definicija porodice glasila bi ovako : “Porodice je u sadržinskom, strukturnom i formalnom pogledu historijski promjenjiva društvena grupa, čija su univerzalna obilježja :

- a) da počiva na heteroseksualnim veza, obezbjeđujući reprodukciju društva rađanjem potomstva (biološke osnove)
- b) da zasniva sistem srodničkih odnosa koji predstavljaju osnov za polne tabue i podjelu uloga unutar porodice (bio-socijalne osnove porodice)
- c) da obezbjeđuje i razvija socijalne i individualne (moralne i psihičke) osobine ličnosti (socijalne osnove porodice)
- d) da obezbjeđuje obavljanje određenih ekonomskih djelatnosti u okviru porodice (ekonomske osnove porodice)” (Mladenović, 1977:26)

Ova definicija, odnosno prvo univerzalno obilježje porodice, danas više nego ikad trpi određene promjene. Porodice je složena tvorevina i mnogo je specifičnih slučajeva u praksi, gdje porodicu ne čine (biološki) roditelji i djeca. Da bi porodica bila porodica, potrebno je da je najmanje jedan član srodnik (krvni, tazbinski ili po usvojenju), pa tako djeca mogu odrastati sa majčinim ili očevim roditeljima ili drugim srodnikom, biti usvojena i živjeti sa svojim roditeljima. Raznovrsni su porodični aranžmani i ne treba ih svoditi isključivo na trovalentnu grupu. Mnogo je različitih tipologija porodice, a ovom radu ćemo izdvojiti najvažnije teorijske tipologije prema Mladenović (1977:85), a to su ; prema svojinskim odnosima, prema distribuciju autoriteta, tripartitna podjela, prema socijalnoj stratifikaciji, prema veličini porodice i prema stepenu poremećenosti porodice. U okviru ovog poglavlja teorijski ćemo istražiti u kakvoj je vezi porodica definisana prema socioekonomskom statusu i treće univerzalno obilježje porodice (socijalne osnove).

Život i sudbinu jednog čovjeka u velikoj mjeri može odrediti mjesto njegove porodice u socijalnoj stratifikaciji društva, od načina na koji odrasta i živi do načina na koji percipiran od ostatka društva.

Hijerarhija između društvenih grupa u historiji se javljala se na četiri načina: kroz ropstvo, kaste i staleže. “Prva tri tipa zavise od pravno ili religijski sankcionisanih nejednakosti” dok podjela na klase “nije zvanično priznata, nego potiče od ekonomskih faktora koji utiču na materijalne prilike u kojima ljudi žive (Giddens, 2003:310). Prema materijalnim prilikama u kojima ljudi žive, odnosno prema klasi kojoj pripada, porodica se u kapitalizmu dijeli na radničku i buržujsku. Ekonomski uslovi diktiraju potrošnju porodice, a posljedično i njihov način života, odnosno socijalnu, kulturnu i psihološku sferu. Jaz između ova dva tipa porodice je vidljiv, a njihovi članovi žive sasvim različite živote. Prilike koje su dohvat ruke buržujskoj porodici, za radničku porodicu predstavljaju rezultat dugogodišnjeg rada koji će koristiti generacije koje dolaze. Bez obzira na to u kakvoj porodici se djeca rađaju i žive, svaka će svojim potomcima omogućiti određenu socijalnu osnovu, odnosno djelovat će na formiranje socijalne komponente pojedinca njegujući njegove moralne i psihičke osobine, prenoseći kulturu i tradiciju iz ograničenog postojećeg fonda kulturnih vrijednosti. Psiho-socijalne i kulturne karakteristike koje porodica prenese svojim članovima mogu postati trajna obilježja ličnosti koja će odrediti važne odluke i segmente života, ali i stepen prilagođenosti i snalaženja u društvu. U periodu djetinjstva i mladosti porodica igra najvažniju ulogu u formiranju ličnosti i predstavlja most između pojedinca i društva, u kojem će on kasnije samostalno živjeti, (ne)uspješno prevazilazeći prepreke koje iziskuju traženje i usvajanje korisnijih obrazaca ponašanja i razumijevanja svijeta.

“Svi ljudi su rođeni sa potencijalom da žive na hiljade dramatično različitih života ali u suštini svi na kraju živimo samo jedan.” (Eriksen, 2014:20). Zašto ne možemo živjeti neke druge živote uprkos potencijalu koji smo imali? Meritokrati bi rekli da samo za vlastiti neuspjeh krivi isključivo mi jer nemamo kompetencije, vještine, zasluge koje bi nas dovela do drugog (boljeg) života i da uspjeh i uspon na društvenoj ljestvici pripada drugima. Ipak, svjedočimo da tome da ostvareni rezultati, stečeno obrazovanje i kompetencije nisu garancija za uzlaznu socijalnu mobilnost, ali da naslijeđeni status i pravo u društvu uprkos manjkavom ili nikakvom obrazovanju uz socijalni kapital –jeste. Dakle, jedan od ključnih faktora za uspon ili o(p)stank u određenoj klasi determiniran je još prije našeg rođenja. Nepravедno bi bilo izazivati osjećaj individualne odgovornosti za nesposobnost kretanja na gore u klasnoj strukturi, kada su važni faktori koji utječu tu mogućnost unaprijed ograničili mogućnosti pojedinca. To naravno ne znači da trebamo pesimistično odbaciti želju za napretkom, naprotiv, razumijevanje ove činjenice važno je da bismo spoznali vlastitu poziciju u društvu i oslobodili se pritiska i zablude da smo jednaki sa onima čija

je startna pozicija generacijama unazad pripremljena. Da bismo razjasnili ovu tezu, potrebno je krenuti od samo početka kojeg uzimamo kao jednog determinirajućih faktora u usponu na socijalnoj ljestvici, a to je pripadnost određenoj društvenoj klasi, odnosno grupi unutar koje se socijaliziramo shodno običajima i normama klase kojoj grupa (porodica) pripada. Naše prvo pripadanje i primarna socijalizacija je ona u užoj porodici. Učimo da govorimo, shvatamo i usvajamo vrijednosni sistem porodice, u skladu sa njim se ponašamo, po inerciji poštujući običaje, pravila i norme kojima su smo podučeni, prihvatajući uloge, obaveze i odgovornosti koje nam grupa nameće. Ukratko, usvajamo kulturu grupe kojoj pripadamo. U ovisnosti od toga da li nam grupa nameće i podučava nas onome što je društveno poželjno, ovisi i naš uspjeh u tom društvu ili onom kojem u kasnijem životu stremimo.

2.4. Klasna dimenzija roditeljstva

Kako smo ranije kazali različiti tipovi porodica će ponuditi različite socijalne osnove za razvoj psihosocijalne i kulturne komponente ličnosti.

Koja je to razlika u odgoju djece u porodicama koje se razlikuju prema stepenu socijalne stratifikacije, odnosno klasne pripadnosti pojasnila je sociologinja Annette Lareu, koja istraživala utjecaj klase na odgoj i svakodnevni život djece. U naučnom članku *Invisible Inequality: Social Class and Childrearing in Black Families and White Families* izdvaja dva temeljna koncepta, koncentrisani odgoj i prirodni odgoj, pripisujući prvi srednjoj, a drugi nižoj/radničkoj klasi. Evo u čemu je prema Lareau razlika: roditelji srednje klase usmjereni su na odgoj za budućnost, svoje dijete doživljavaju kao projekat u koji treba ulagati. Upisom na razne aktivnosti poput sporta, stranih jezika, sviranje nekog instrumenta i sl. kod djeteta nastoje razviti vještine, talente i njihovo mišljenje. Osim toga autorica smatra da se u tom periodu kod djeteta stvara osjećaj prava da u institucionalnim okvirima poput škole, sa odraslima razgovaraju kao sa sebi jednakima. Drugi tip odgoja, nazvan prirodnim odgojem zasniva se na principu prirodnog rasta. Djeca većinu vremena provode družeći se sa vršnjacima iz škole ili susjedstva dok njihovi roditelji nastoje omogućiti uslove za njihov razvoj; dom; hranu, obrazovanje, sigurnosti. Kao slikovit primjer razlike između ove dva tipa odgoja, autorica koristi primjer dječaka srednje klase koji nakon škole odlazi na jednu od nekoliko aktivnosti koje pohađa i drugog iz radničke klase koji nakon produženog boravka u školi vrijeme provodi vani sa ocem čekajući majku koja će nakon posla da napraviti večeru, nakon čega se igra ispred kuće sa djecom iz susjedstva ili sa ocem igra karte. Jasno je da socijalna

struktura direktno utječe na organizaciju svakodnevnog života i upravo to, uz socijalne veze i različitu upotrebu jezika predstavlja jednu od tri razlike između ova dva tipa odgoja, koje nevidljivo članovima porodice određuju ritam porodičnog i svakodnevnog života. Kada je u pitanju upotreba jezika, roditelji srednje ili više klase će u razgovoru sa djecom objašnjavati svoje odgovore, zaključke i “pregovarati” potičući djecu verbalizuju svoje mišljenje, da pojasne, sumiraju i zaključe, dok će roditelju koji pripadaju radničkoj klasi, sa djecom razgovarati koristeći “naredbe”. Klasna pripadnost, koja bitno utječe na vrijeme i energiju roditelja određuje i upotrebu jezika. Roditelj koji većinu svog vremena ulaže da svom potomku obezbijedi osnovne uslove za njegov rast i normalan razvoj, nema iste mogućnosti, vrijeme niti energiju roditelja koji dijete odgajaju u optimalnim uslovima, pa i odgoj kao takav ne može biti isti. U komunikaciji sa djecom radničke klase, kako smo naveli roditelji često koriste direktne “naredbe“ kojima usmjeravaju ponašanje svoje djece. Jedan od razloga za takav vid komunikacije je da oni kao svoju osnovnu zadaću imaju osigurati hranu, smještaj, čistu odjeću i obuču, knjige za školu i sigurno djetinjstvo pa roditelji opterećeni tim važnim životnim zadaćama bivaju primorani postaviti jasnu granicu između svijeta odraslih i djece, štedeći na vremenu i energiji koju usmjeravaju u rješavanje osnovnih materijalnih uslova. Socijalne veze ovih porodica nisu iste. Socijalni krug djece iz porodica srednje ili više klase, ograničen je na njihove vršnjake i na odrasle, dok se djeca radničkih porodica socijaliziraju unutar šire porodice i susjedstva, provodeći tako vrijeme sa starijim ili mlađim rođacima ili komšijama. Njihovo slobodno vrijeme prepušteno je njima, dan nije isplaniran i djeca nisu pod stalnim nadzorom roditelja i odraslih. Roditelji reaguju i brinu o njihovoj ishrani, higijeni i kućnim poslovima, prepuštajući djeci da osmisle načine kako će provesti svoje slobodno vrijeme. Jedna od važnih razlika koje navodi Lareu je i interakcija sa profesionalcima u institucijama. Kao primjer navodi dječaka srednje klase, kojeg majka na putu ka doktorskom pregledu ohrabruje da postavlja pitanja, kaže šta ga brine i kako se osjeća, čineći da se osjeća kao ravnopravan sagovornik. Istovremeno dječak posmatra svoju majku koja komunicira sa doktorom, daje mu tačne informacije, brani svoje stavove koji se tiču dječakovog zdravlja ali i uvažava preporuke doktora. S druge strane majka dječaka radničke klase, koja je kod kuće komunikativna i vesela, tokom dokorskog pregleda je tiha. Komunikacija je oprezna i sputana, a atmosfera očigledno nelagodna za majku, dok je za dječaka koji je navikao da odgovara na pitanja, prati “naredbe” poznata. Lareu primjećuje da djeca iz srednje/više klase imaju razvijen osjećaj “prava”, pa tako “u školi traže da se spuste roletne ukoliko im smeta sunce, da ponove test

iz matematike za bolju ocjenu i slično” (Lareau, 2002:23) Dakle, komuniciraju asertivno i traže da se pravila institucija i programa mijenjaju tako da odgovaraju njihovim preferencama dok djeca iz siromašnih i radničkih porodica smatraju da na to “nemaju pravo”. U instituciji poput škole također su primjetne razlike u roditeljskom ponašanju. Roditelji iz siromašne ili radničke porodice u rješavanju nekog problema ili tokom roditeljskih sastanaka djeluju zastrašeno, tiho, bespomoćno i zbunjeno navodi Lareu (2002:25). Vrlo često brigu zadržavaju za sebe, jer su se raniji pokušaji intervencije pokazali neefikasnim. Osoblje doživljavaju kao superiorne, dok ih roditelji srednje ili više klase smatraju jednakim i imaju dovoljno samopouzdanja da ih kritikuju i intervišu u korist svog djeteta. Naveli smo neke od osnovnih faktora odnosno oblika nevidljive nejednakosti, koji se razvijaju pod utjecajem klase, a koji određuju ponašanje, životne i obrazovne šanse. Jer poimanje života i vlastitog mjesta unutar te isprepletene mreže odnosa, očekivanja i odluka ne može biti isto za osobu koja je od djetinjstva podsticana da razvija i iznosi vlastito mišljenje, njeguje i smatra važnim individualne preference i za osobu koja nije odgajana na taj način. Dijete koje u dobi od 8 do 10 godina, zna koje talente i vještine može i želi da razvija (jer mu je pružena prilika da istraži svoj potencijal), koje komunicira sa odraslim kao sebi ravnim izražavajući želje i potrebe nema istu startnu poziciju unutar društva i institucija kao dijete koje će tek u ranoj mladosti istraživati svoj potencijal i tražiti svoje mjesto unutar društva

2.5. Adaptacioni sistemi

“Mi nismo navikli da mislimo o tome kako naše misli služe da se prilagodimo na prirodnu, društvenu i kulturnu sredinu. Čovjek se prilagođava na vanjsku okolinu, ali u isto vrijeme on se prilagođava i na neka unutrašnja stanja u svom duhovnom životu. Pobjeda i poraz, na primjer, podjednako traže da im se čovjek prilagodi, kako tjelesno tako i duhovno”. (Šušnjić 1982:88)

Od samog rođenja ljudsko biće, kao i sva druga živa bića primorano je da se prilagođava sredini u kojoj živi. Od uspješnosti adaptacije ovisi opstanak i kvalitet života. Životinjski i biljni svijet, lišen sposobnosti razmišljanja, ipak se prirodno prilagođava faktorima okoline, bez svijesti o tome da upravo promjene kroz koje prolazi uslovljavaju njegov opstanak. Pa tako npr. mirovanje

biljaka nastaje kao posljedica prilagođavanja na uslove sredine, odnosno na niske temperature u cilju opstanka. Sa druge strane životinje, tokom hladnijih zimskih mjeseci, preživljavaju uz pomoć debljeg krzna, zaliha masti i hrane. Osim toga određene biljke i životinje kroz proces adaptacije geografskom području na kojem žive, razvijaju specifičan način života. Kakus koji može preživjeti sunce i sušu ili hortenzija kojoj su potrebni sjenovito mjesto i voda, teško da će uspješno zamjeniti mjesta i lako se prilagoditi novoj sredini, nastavljajući razvoj njima poznatim tempom. Dakle, proces prilagodbe nije kratkotrajan i nije stran nijednom živom biću, pa tako ni čovjeku koji se osim prirodne prilagodbe susreće i sa kulturnom, socijalnom, duhovnom i institucionalnom prilagodbom. Kada malo bolje razmotrimo adaptaciju i ljudski život, možemo reći da se radi o neraskidivoj vezi koju uvjetuje interakcija sa okolinom, a koja traje od rođenja do smrti. Život jednog čovjeka počinje prirodnom prilagodbom, kao nagovještaj da će cijeli život provesti adaptirajući se u cilju opstanka, baš kao i sva druga živa bića.

Novorođena beba u momentu kada se nađe van poznatog prostora, majčine utrobe, počinje samostalno disati, prilagođavati se novoj temperaturi, prizorima, načinu hranjenja, zvukovima i svemu što čini naš život, prelazeći iz dobro poznatog svijeta u jedan sasvim novi. U tom novom svijetu ljudsko biće će se manje ili više uspješno prilagođavati izazovima koji će mu se nametati ili koje će sam birati. Čak i da životne okolnosti dozvole da živi u mirnoj prirodnoj, kulturnoj sredini koja ga ne tjera da iskače iz poznate matrice, čovjek će se morati prilagođavati izazovima koje mu nameće prirodni tok njegovog fizičkog života: mladost, zrelost i starost. Adaptacija je inherentna ljudskom životu i od nje se ne može pobjeći.

Jedino na što se čovjek ne može privići, niti prilagoditi jeste smrt. Kao duhovno i misaono biće može se privići na ideju o smrti, razmišljajući o njoj na različite načine, ovisno o anti/religioznom ubjedenju, ali na smrtni čas koji se doživljava samo jednom i u kojem ne postoji vrijeme da se prilagodi niti fizički niti misaono, čovjek ostaje neprilagođen.

Rođen kao društveno biće, odgajan u društvenoj grupi pojedinac se prilagođava životu te grupe koja je već odredila odgovore i ponašanje na izazove prirodne i društvene sredine. Ukoliko se ti izazovi, ma kakvi oni bili, ne mijenjaju ljudska bića žive u jednom mirnom okruženju u kojem postoji konstanta pogodna za razvijanje jednog modela ponašanja koji, kako navodi Šušnjić (1982:90), vodi ka stvaranju “obrazaca ponašanja, mišljenja i vrednovanja koji sprečavaju ljude da razumije drugačije obrasce ponašanja, mišljenja i vrednovanja, i da stvaraju sasvim nove.”

Potreba za stvaranjem novih nastaje kada se društvo i pojedinci nađu pred novom situacijom ili problemom koji nije moguće riješiti uhodanim modelima i provjerenim mehanizmima. U toj situaciji društvo, a naročito pojedinac djeluje dezorijentisano i zbunjeno u pokušaju da novonastalu situaciju riješi starim načinima kojima je ranije pribjegavao. Dakle, poznati i duboko utemeljeni obrasci ponašanja, ne samo da mogu biti beskorisni u suočavanju sa novom vrstom problema ili situacije, nego mogu biti i opterećenje za pojedinca i društvo koji bez snage da ih odbace i prihvate nove, troše vrijeme i daju isti odgovor na različita pitanja, očekujući rezultat koji neće doći. "Ljudi ne reaguju samo na neku okolinu kakva ona jest; oni na nju reaguju prema onome kako je vide, a različite skupine ljudi mogu istu okolinu doživjeti radikalno drugačije" (Haviland, 2002:48). Biti prilagođen u jednoj kulturi, znači biti potpuno ili djelimično neprilagođen u nekoj drugoj. Kultura kao sistem bi trebala da osigura dobrobit skupine ljudi i ponudi odgovore na problem pred kojima se nađe, s tim da u cilju opstanka mora detektovati nove probleme i modificirati odgovore. Naravno različite društvene grupe imaju različite potrebe i interese, pa će tako kultura kojoj pripadaju više ili manje zadovoljiti njihove različitosti. Međutim, kada matična kultura nikako ne može riješiti problem, potrebu ili interes pojedinca, u potrazi za odgovorom, on će zakoračiti van svoje kulture i naći se u novom prostoru kojem se mora prilagoditi, ukoliko želi preživjeti kao humano i racionalno biće koje teži da bude društveno prihvaćeno. Čak i u vlastitoj kulturi, zbog potrebe da traži druge odgovore na nove ili iste izazove, pojedinac može osjetiti simptome društvene izolacije i neprihvaćenosti, naročito u grupama koje su vezane snažno isprepletenim i umreženim odnosima u kojima se svaki oblik istupanja iz tradicije posesivno tumači kao – izdaja.

"Čovjek živi u društvu, ali pati sam, što znači da nije samo društveno biće" (Šušnjić 1982:104)

Cijena željene adaptacije je visoka. U kulturi koja vrednuje kolektivno naspram individualnog, njeguje tradicionalno naspram novog ne/svjesno zauzeti nekonformistički stav znači biti usamljen. Osjećaj usamljenosti i patnje, iako je zajednički svima kao univerzalno ljudsko iskustvo, ipak se samo samostalno može osjetiti i podnijeti unutar vlastitog bića. Šta je to što čovjeka tjera da prolazi kroz takav proces i da uprkos njemu traži odgovore i život van poznatog? Ranije samo naveli da je jedna od funkcija kulture kao sistema omogućiti dobrobit cijelog društva. „U kulturi koja dobro funkcionira ljudi mogu biti ponosni, ljubomorni i svadljivi, a ipak živjeti veoma ugodno, a da ne osjećaju „angst“ (njem. strah), „alijenaciju“ (otuđenje), „anomiju“ (bezakonje), „depresiju“ (potištenost) ili neku drugu bolest našeg nehumanog i civiliziranog načina života“ (Fox,

1968:290). Ako ovaj citat razmatramo u kontekstu bh. društva, postaje sasvim jasno zašto je emigracija jedan od problema sa kojima se naše društvo suočava i zašto nam prijete kulturni slom. U državi u kojoj se građani kroz sredstva javnog informisanja svakodnevno retraumatiziraju vraćajući se na dešavanja devedesetih, u kojoj je 2023. godini od strane bivših ili tadašnjih partnera ubijeno 10 žena, a femicid se ne tretira kao zasebno krivično djelo, u državi u kojoj se narušavaju ljudska prava i ne poštuju presude sudova i u kojoj mladi ljudi uprkos kompetencijama zbog bolesti našeg “nehumanog i civiliziranog načina života” zvane “nepotizam, mito i korupcija” ne pronalaze zaposlenje, postaje jasno da naše društvo pati od navedenog straha, otuđenja, bezakonja i potištenosti. Dakle, kultura ne funkcioniše i jedini način da se stvori osjećaj sigurnosti su laž i obmana kroz mit i religiju. Jasno je da je lakše podnijeti osjećanje individualne patnje koja je vezana uz adaptaciju, nego živjeti u kulturi koja ne može zadovoljiti realne potrebe društva i pojedinaca. Ranije smo kazali da je prirodna adaptacija koju smo kao novorođenčad doživjeli, služila kao nagovještaj da ćemo se cijeli život nečemu prilagođavati. Pojasnili smo i kako se to adaptiramo, odnosno bivamo predmetom enkulturacije u matičnoj kulturi i koji su to neki od faktora koji nas primoravaju da napuštamo vlastitu kulturu prolazeći kroz proces kulturne adaptacije. U ovom radu ne smijemo izostaviti ulogu ustanova poput škole u procesu sekundarne socijalizacije i adaptacije. Postavlja se pitanje na šta se djeca koja ulaze u odgojno-obrazovni proces u ustanovi poput škole moraju adaptirati da bi bila uspješna? Prije svega to je brojnost vršnjaka kojima će svakodnevno biti okruženi i od koje će uveliko zavisiti kvalitet nastavnog procesa. Da bi se zadovoljili osnovni pedagoški uvjeti funkcionisanja odgojno-obrazovnih ustanova određen je minimalan, optimalan i maksimalan broj učenika po odjeljenju u školama. Prema Prijedlogu Pedagoških standarda i normativa za osnovni odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo, u redovnoj osnovnoj školi minimalan broj učenika po odjeljenju ograničen je na 16, optimalan na 24 i maksimalan na 36.¹ Dijete koje po prvi put sjeda u školsku klupu, mora se adaptirati na to da je okruženo sa minimalno 15 drugih učenika koji sada moraju sjediti mirno da bi se nastava uspješno odvijala. Prva stvar na koju se moraju adaptirati jeste – disciplina. U prvoj godini formalnog obrazovanja, dijete se suočava sa novom organizacijom života i vrstom odnosa. U atmosferi u kojoj za urađeno, zapamćeno i naučeno može biti javno pohvaljeno ili kritikovano,

¹Prijedlog Pedagoških standarda i normativa za osnovni odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo(2023)
<https://irpo.ba/wp-content/uploads/2024/01/Prijedlog-Pedagoskih-standarda-i-normativa-za-osnovni-odgoj-i-obrazovanje.pdf>

dijete može osjetiti pritisak i stres da zadovolji vanjska očekivanja (roditeljska i školska) ali i vlastita, jer su djeca i u toj ranoj dobi sposobna za samoprocjenu i poređenje sa drugim učenicima. Osim izvršavanja školskih i domaćih zadataka, dijete teži da bude prihvaćeno i u toj za njega novoj socijalnoj situaciji gdje različiti zahtjevi stižu sa nekoliko strana, ono se mora snalaziti, samostalno riješavati situacije i prevazilaziti prepreke koje je ranije rješavao neko drugi. Djeca koja su u predškolskoj dobi imala priliku socijalizirati se van porodice i bliskog okruženja i susresti se sa autoritetom koji nije roditelj ili član šire porodice, lakše i brže će se adaptirati u novom okruženju, u novoj vrsti odnosa. “Čimbenici koji predškolca postavljaju u prednost i omogućuju mu postizanje spremnosti za školu jesu boravak u vrtiću ili kraćim predškolskim programima, aktivna roditeljska uključenost u djetetovo neformalno učenje i opremljenost doma igračkama i knjigama“ (Farrar, i sur., 2007, prema Čudina-Obradović, 2008) . U prilog tome ide činjenica da se lakše prilagođavamo nečemu što možemo predvidjeti i što smo više puta mijenjali poznatu sredinu spremniji smo i otvoreniji da lakše prihvatimo nešto novo. Priprema za školu počinje rano. Ulaskom djece u predškolsku odgojno-obrazovnu ustanovu započinje insitucionalizacija jednog djetinjstva, odnosno učenje, socijalizacija i razvoj ponašanja pod stručnim nadzorom. Djeca se psihološki i socijalno pripremaju i imaju pojam o tome kako bi osnovna škola ili barem prva školska godina mogla izgledati, što ih stavlja u prednost u odnosu na djecu koja nisu iskusila boravak u takvom okruženju. Osim toga, roditelji vrlo često djecu upisuju na razne aktivnosti poput sporta, jezika, plesa i sl. tokom kojih djeca uspostavljaju kontakt ne samo sa drugom djecom, nego i sa autoritetom učeći tako kako komunicirati i ponašati se u odnosu učitelj – učenik. Ovakvo djetinjstvo možemo povezati za ranije navedenim “koncentrisanim odgojem”. Važno je pomenuti da i djeca koja su pohađala vrtić ili neku od aktivnosti prije polaska u školu, iako imaju pojam o tome šta ih čeka, prolaze kroz period tranzicije i adaptacije u procesu formalnog obrazovanja. U jednom od vrtića u Hrvatskoj Ivana Visković i Karla Mikulandra provele su empirijsko istraživanje perspektive djece u godini pred polazak u osnovnu školu. Polu strukturirani intervju se vodio u situacijama kada su djeca iskazala interes za razgovor o školi. Poticala se sloboda iznošenja mišljenja i ličnih doživljaja, a izbjegavala prisila u skladu sa Etičkim kodeksom istraživanja s djecom Republike Hrvatske. U istraživanju je učestvovalo sedmero djece (tri djevojčice i dva dječaka), iz dvije odgojne grupe vrtića u Splitu, u godini pred polazak u osnovnu školu. Svi su duže vrijeme bili polaznici vrtića i prema mišljenju odgajateljica djeca u uzorku nisu bila izložena riziku od siromaštva, socijalnoj deprivaciji, razvojnim poteškoćama, neprimjerenom roditeljstvu.

Rezultati ovog istraživanja su pokazali da djeca imaju pozitivnu sliku od sebi kao “predškolcu”, te da su većinu informaciju o školi prikupili kroz interakciju sa starijom braćom, sestrama ili rođacima. Predškolci su prepoznavali razlike između ponašanja u školi i vrtiću, razlike između odgajatelja/ice i učitelja/ice, iskazali su bojazan od ocjenjivanja, ograničavanja slobode i nivoa samostalnosti koji će morati dostići. Iako su tokom boravka u vrtiću kroz rad sa stručnim osobljem upoznati sa tim šta ih očekuje u školi, djeca ipak osjećaju strah. U ranoj dobi djeca su uprkos strahu koji će većinu pratiti tokom prvih školskih dana, prošla kroz proces institucionalne prilagodbe. Naučili su šta je prihvatljivo ponašanje u vrtiću, na šta se gleda sa (ne) odobravanjem, za šta će biti nagrađeni, a za šta kažnjeni, baš kao što su naučili u krugu svoje porodice pred polazak u vrtić. Nakon pohađanja predškolske institucije, djeca nastavljaju svoj put ka školi i preuzimaju teret obaveza i očekivanja koja su im nametnuta. Osnovnoškolsko obrazovanje je obavezno i besplatno, a kada dijete postane dijelom tog sistema, brigu o njegovom obrazovanju i djelimično vaspitanju zvanično preuzima država.

3. TEORIJSKI PRISTUPI OBRAZOVANJU

3.1. Moć škole kao društvene institucije

“Nitko ti ne daje nešto, ako ti prije toga nije uzeo mnogo više.” (Duhović-Princi, 2009:50)

Granice individualnog odnosno društveno prihvatljivog ponašanja nakon porodice kao društvene institucije, odredile su i utvrdile institucije koje provode mehanizme formalne socijalne kontrole poput pravnih, religijskih i obrazovnih institucija. Društvene institucije su organizacione strukture sa utvrđenim pravilima i normama koje oblikuju i upravljaju ponašanjem pojedinaca i grupa unutar društva. One igraju ključnu ulogu u održavanju društvenog reda, društvene kontrole, stabilnosti i omogućavaju kolektivno postizanje ciljeva, što je zapravo latentna funkcija svih institucija. Deklarativno, institucije poput sudstva, škole, bolnice, porodice imaju različite ciljeve (podučavanja, dodjeljivanje pravde, liječenje, vaspitanje) ali njihova zajednička prikrivena funkcija jeste očuvanje statusa quo. Distinkciju između pojmova „organizacija“ „udruženje“ i „institucija(ustanova)“ pojasnio Koković (2009:98): „Udruženju se pripada kao član, a instituciji se pojedinac potčinjava. Sva značajna udruženja razvijaju svoje institucije ako su ona od vitalne

važnosti za društvo. Neophodno je odrediti društveno značenje obrazovanja, ne u smislu primarne nužnosti nego u skladu sa opsegom njegovih posljedica i djelovanja na društvo, ako se želi ispitati ispunjava li obrazovanje preduslove jedne institucije (..) Institucija je spoljni omotač organizacije, a organizacija predstavlja izvršni organ institucije.“ Koje su to posljedice i kakav učinak obrazovanje ima na društvo koje vrši nadzor nad istim? Prije svega potrebno je napraviti razliku između obrazovanja i školovanja. Obrazovati se može u raznim društvenim institucijama ili samostalno i taj proces se može odvijati neformalno i spontano bez vremenskog ograničenja, dok školovanje znači prihvatiti pravila institucije (škole) koja sistemski i planski vodi pojedinca kroz obrazovno-odgojni proces prema unaprijed utemeljenom stručnom, organizacionom i programskom sadržaju i rasporedu. Odgojna funkcija škole kao institucije utvrđena je obrazovanju kao primarnoj funkciji škole i predstavlja važnog partnera porodice i roditelja u drugom stepenu socijalizacije koji će u konačnici biti odgovoran za vaspitanje, ponašanje i snalaženje pojedinca u društvu. Sa obzirom na to da je latentna funkcija svih institucija osigurati očuvanje postojećeg stanja kroz mehanizme društvene kontrole, škola itekako ispunjava preduslove jedne društvene institucije koja sa svim svojim razuđenim organizacijama služi kao idealan poligon za treniranje mladih ljudi koji će omogućiti reprodukciju postojećeg društva. „Spremnost na poslušnost daleko je od svake emancipacije i ima ne samo pedagoške, već i društvene posljedice“ (Koković, 2009:104). Kako smo ranije kazali, razlika između udruženja i institucije jeste da se institucijama potčinjavamo, prilagođavajući svoje ponašanje normama i pravilima postepeno gubeći autentičnost. Prvi susret sa autoritetom jeste u okviru porodice, a zatim kroz predškolske ustanove i formalno obrazovanje bivamo izloženi sve rigoroznijim rasporedima i pravilima koja ograničavaju slobodu, autonomiju i mišljenje. Kao i svaka institucija škola teži da društveno prihvatljivo ponašanje propiše i kontroliše kroz mehanizme društvene kontrole odnosno pozitivne i negativne sankcije. O školi kao instituciji pisala je i Duhović- Princi (2009) poredeći nastavni dan učenika sa vojnom vježbom vojnika. U prosječnom školskom danu, na zvuk zvona učenici pet ili šest puta, ustaju i poput poslušnih robota pakuju svoje stvari i prelaze iz kabineta u kabinet, izučavajući sasvim različite oblasti, čekajući zvoni koje će označiti kraj tog časa. Nakon osnovne i srednje škole, odnosno 12 godina takvog obrazovanja, mladi ljudi su uglavnom dezorijentisani i zbunjeni u pogledu vlastite karijere, afiniteta i vještina koje posjeduju. Takvi osjećaji posljedica su sistema koji uprkos različitostima insistira na definiciji toga šta je to relevantno znanje, na koji način se mora iskazati i kako se ono vrednuje. „Znanja je škola definisala kao primjereno, znanje

koje je apstraktno i koje se može iskazati u opštem obliku – ono koje je relevantno; učitelji to znanje smatraju vrijednijim od učenikovog vlastitog znanja koje se sastoji od konkretnih informacija stečenih iskustvom. Vrlo sposobni učenici spremni su da prihvate ono što je definisano kao primjereno znanje i da odbace svoje sumnje kad se njihovo iskustvo ne podudara sa tim znanjem. Jednom kad su učenici razvrstani prema sposobnostima, sposobnijim učenicima je otvoreniji pristup ka visoko vrednovanom znanju, nego onima koji se smatraju manje sposobnim., (Koković, 2009:101). Individualizacija u nastavnom procesu skoro da ne postoji, a tako se guši i individualnost učenika, koji nakon završetka srednjoškolskog obrazovanja ne znaju šta mogu niti su spremni na promjene, ali znaju šta bi prema porodičnim i društvenim očekivanjima bilo poželjno ponašanje. Autorica smatra da fragmentiranje školskog dana na nekoliko predmeta i onemogućavanje dublje analize iz bilo koje oblasti nije slučajno, te da školstvo za cilj nema stvaranje nezavisnih mislilaca nego poslušne mase građana koja će „šutke plaćati porez i svojim novcem finansirati one koji će odlučivati o njihovoj sudbini“ (Princi-Duhović, 2009:49), Konformizam i predvidljivo ponašanje su dobrodošli u cilju lakšeg manipuliranja i upravljanja građanima u korist sistema koji teži da održi postojeće društvene uloge, odnosno reproducira postojeće nejednakosti. Historijski, društveni status je imao diskriminatornu ulogu u sticanju obrazovanja, pa se tako obrazovala uska grupa mladih višeg statusa. Vremenom je omasovljen pristup školi i obrazovanju, naročito nastankom socijalne države koja je na sebe preuzela finansijski teret obrazovanja i olakšala pristup visokoobrazovnim institucijama. Danas taj teret nose pojedinci i porodice. Za primjer možemo uzeti načela jugoslavenskog odgojno-obrazovnog sistema u kojem su „Pravo na obrazovanje imali su svi (bez obzira na spol, dob, sposobnosti, rasnu, nacionalnu, religijsku pripadnost i druge razlike). Škole su bile svjetovne i javne (osnivale su ih "društveno-političke" organizacije) i nije bilo privatnih škola.“. (Čačić-Kumpes, 1992:6). Cilj je bio opismeniti i obrazovati stanovništvo zbog složenije podjele rada, kreiranja svijesti o zajedničkoj prošlosti i državnoj ideologiji. Marksizam nije bio samo jedan školski predmet nego propisani pogled na svijet, koji je prožimao način podučavanja, učenja i razumijevanja svih drugih školskih predmeta i društva u cjelini. Obrazovanje se nije plaćalo novcem, plaćalo se gubitkom kritičkog mišljenja i individualnog naspram društvenog boljitka. Ipak, bilo je dostupno svima, za razliku od današnjice u kojoj skupo plaćamo iste stvari. Nekada je to bilo otvoreno, a danas sve više prikriveno oblikovanje svijesti i mišljenja u školama, iako škola kao institucija nija ta koja

primarno odgaja i socijalizira ličnost, društvo joj je dalo tu moć i autoritet. Prije svega, jer se vjeruje da je su škola i školski uspjeh kanal za postizanje uspjeha i kretanje na socijalnoj ljestvici.

3.2. Ivan Ilić: Skriveni nastavni program

Jedan od najznačajnijih autora o obrazovnim teorijama je Ivan Ilić koji smatra da se u školama uči više od sadržaja propisanog nastavnim planom i programom. „Škole imaju sklonost da usađuju ono što je Ilić zvao pasivna potrošnja – nekritičko prihvatanje postojećeg društvenog poretka- i to proizlazi iz uvođenja stege i reda koje one uključuju. Te se lekcije ne podučavaju svjesno; one su implicitne u školskim procedurama i organizacijama. Skrivenim nastavnim programom djeca se podučavaju da je njihova uloga životu da znaju koje je njihovo mjesto, i da na njemu mirno sjede“ (Ilić, 1973 prema Giddens 2007:512). Prije nego navedemo još neke stavove ovog autora, navest ćemo primjer moći koju društvena institucija poput škole posjeduje u oblikovanju mišljenja, ideološkog usmjeravanja pojedinca i očuvanja statusa quo. Prvo pitanje koje se nameće jeste ko podučava djecu, kakvom sadržaju i iz kojih udžbenika? Ko taj sadržaj i nastavni proces kontroliše? Struktura obrazovnog sistema u BiH ogledalo je kompleksne državne strukture, pa tako deset kantona u Federaciji BiH, distrikt Brčko i Republika Srpska imaju glavne nadležnosti za obrazovanje na svojim teritorijama. Dakle, deset kantona u FBiH neovisno provodi svoje obrazovne politike, dok je Federalno ministarstvo obrazovanja koordinirajuće tijelo. Sa druge strane obrazovni sistem RS-a je centraliziran pod nadležnošću Ministarstva obrazovanja. Šta to u praksi može da znači i kakve rezultate ima pojasnio je Dr. Heike Karge koji je istražio razlike u podučavanju historije o periodu od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini i da li one služe izgradnji povjerenja ili produbljiivanja podjela. Ono što Karge primjećuje u izvještaju objavljenom 2022. godine su razlike u nastavnom planu i odabiru udžbenika historije, u kojima preovladava etnocentrizam, upotreba iskrivljenih činjenica i jednostrano tumačenje. Provedana analiza obuhvatila je zvanične dokumente i materijale koji se koriste u BiH za podučavanje o periodu 1992. -1995. godine, odnosno nastavni plan i program, udžbenike i dodatne nastavne materijale. Ovi materijali i dokumenti grupirani su prema jeziku na kojem se nastava izvodi (bosanski, hrvatski, srpski). Za početak ne koriste se isti udžbenici, a o kontraverznim temama odnosno dešavanjima devedesetih koja su i predmet analize, ne podučava se na isti način. Kada je u pitanju NPP za predmet historija na bosanskom jeziku (KS) autor smatra da nastavni plan primjeren i

odgovara Smjernicama (2006)², međutim ne prate ga odgovarajući nastavni materijali kojima je „dodata etnička komponenta u dijelu gdje se poziva na ovaj ishod tako što se procjenjuje samo broj žrtava i izbjeglica među pripadnicima bošnjačkog naroda(..) dok NPP ne uključuje razvoj empatije kao ishod učenja, nastavni materijal to podrazumijeva, ali samo prema ‘vlastitom’ narodu.“ (Karge, 2022:8). U NPP za predmet historija na hrvatskom jeziku, nije obuhvaćen period 1992.-1995.godina. Analizom NPP i nastavnih materijala za predmet historija na srpskom jeziku, autor je utvrdio da činjenice i tumačenja, uzroci i posljedice nisu razdvojeni što je dovelo do stvaranja iskrivljenih historijskih narativa. Period 1992.-1995. godine predstavlja se na pristrasan način. Različita tumačenja dešavanja devedesetih nisu novost i postoje još od 1992. godine i 32 godine kasnije razlog su političkih sukoba, sredstvo zastrašivanja i retraumatizacije društva. Zašto škole na napuste etnocentričnu perspektivu o kojoj govori Karge u tumačenju ratnih dejtava i ne prihvate multiperspektivnost i kritičko mišljenje u obradi ovih nastavnih cjelina i tako donesu promjene mladim generacijama? Odgovor leži u očuvanja statusa quo, o kojem smo ranije govorili. „Umjesto da bude činilac prosperitetnog razvoja društva, ovdašnji obrazovni sistem doveden je u takvu situaciju da se manifestira kao faktor koji dodatno generira krizu u ovoj zemlji“ (Žiga et al. 2021:161). Jedan od ključnih izvora neslaganja, tenzije i manipulacije i očiti primjer različitog tumačenja činjenica jeste genocid u Srebrenici. Evo koje je razlike Karge (2022:23) uočio analizom odabranih udžbenika i nastavnih materijala korištenih u nastavi na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku:

„Svi analizirani udžbenici se bave ovom temom kroz samo nekoliko rečenica, dok udžbenici koji se koriste za podučavanje predmeta historije na hrvatskom i srpskom jeziku ne koriste riječ genocid da bi opisali šta se desilo u Srebrenici.

- U Nastavnom materijalu (RS, 2018) u potpunosti se izostavlja ova veoma osjetljiva tema. Dešavanja u Srebrenici u julu 1995. godine nisu spomenuta.

-U Nastavnim materijalima (KS, 2018) posvećuje se daleko više stranica i sadržaja ovoj temi nego bilo kojem udžbeniku u BiH. Glavni problem u ovom materijalu pri bavljenju dešavanjima u Srebrenici je taj da je „Srebrenica” svedena na genocid u julu 1995. godine, čime se, naravno, empatija pokazuje samo prema žrtvama ovog događaja. Međutim, historija opštine Srebrenica iz

² OSCE (2006) Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika historije za osnovne i srednje škole u BiH koje su usvojila sva nadležna ministarstva obrazovanja.

perioda rata mnogo je složenija. U nastavnom materijalu se izbjegava to iskazati, to jeste da se navedu i srpske civilne žrtve iz okoline Srebrenice.“

Dakle, u nekim dijelovima BiH bira se da se šuti o jednoj od najosjetljivih tema u BiH i uzroku tenzija u srpsko-bošnjačkom odnosu. Za rezultat imamo mlade generacije koje zahvaljujući utjecaju škole i medija ne znaju istinu o historiji vlastite zemlje, pa čak i negiraju genocid čineći tako krivično djelo. Sa druge strane, srazmjerno fokusu na žrtve vlastitog naroda raste netrpeljivost i animozitet prema drugom ili trećem konstitutivnom narodu. Učenici su lišeni razumjevanja i razvoja kritičkog stava prema dešavanjima devedesetih i sadržaju koji im je određen nastavnim planom i programom, a nad kojim oni nemaju apsolutno nikakvu kontrolu. Jedino što im preostaje, ukoliko žele dobar školski uspjeh jeste da uče ono što je propisano nastavnim planom i programom iz udžbenika koje moraju koristiti. Motivacija za učenjem generira se kroz sistem ocijenjivanja, a cilj je da se pogrešna, pristrasna i iskrivljena slika naše prošlosti nauči i ocijeni odličnim, a zatim kroz život prenese i novim generacijama. U tom smislu možemo govoriti o odgovornosti entitetskih i kantonalnih ministarstva, ali i nastavnika i profesora koji direktno sudjeluju u nastavnom procesu i iz pozicije autoriteta učenike pogrešno podučavaju, doprinoseći stvaranju poluobrazovanih etnonacionalista. „Podijeli pa vladaj“ kao moto bh. vlasti oslikava su u mnogim segmentima našeg društva, a sredstvo za postizanje efikasne podjele zahvaljujući Dejtonskom uređenju je škola jer su nastavni planovi i programi, udžbenici i nastavni materijali pod nadležnošću upravo onih kojima te podjele odgovaraju. Obrazovanje je svedeno na entitetski odnosno kantonalno nivo. Osim ove ideološke podjele, u BiH je moguće vidjeti i fenomen „dvije škole pod jednim krovom“ kao primjer fizičkog razdvajanja dvije etničke grupe. „U istoj školskoj zgradi postoje dvije odvojene uprave, učenici su podijeljeni po nacionalnoj osnovi i pohađaju nastavu po različitim nastavnim planovima i programima, pri čemu se ovo stanje smatra prihvatljivim. Veoma često se ista škola (škole?) zove različitim imenima, a učenici različite nacionalnosti pohađaju nastavu u različitim smjenama, u uslovima koji im onemogućavaju svaki kontakt sa učenicima druge etničke pripadnosti. Posebno teška situacija u ovoj oblasti je u Srednjobosanskom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu. Ovakvo stanje ne samo da je daleko od evropskih ili svjetskih standarda u obrazovanju, već i ne nudi nikakvu šansu za razvoj i prosperitet mladim generacijama.“ (Mujkić A. et al, 2012:8). Jasno je da nekome ne odgovara obrazovanje po jedinstvenom nacionalnom modelu koje bi moglo doprinijeti integraciji i razvoju BiH. Ovo je samo jedan od primjera kako obrazovni sistem koristi i oblikuje svoje građane prema

vlastitim interesima. Škola kao društvena institucija, zajedno sa medijima može služiti kao najjače sredstvo društvene kontrole, a da toga uopšte nismo ni svjesni. Ovo je bio jedan od primjera ideološkog oblikovanja svijesti, a škola kao institucija može djelovati i na više nivoa pa tako možemo govoriti i o rodnoj dimenziji obrazovanja. Iako je nastavni plan i program formalno isti za sve učenike (dječake i djevojčice) postoje razlike koje se odnose na nastavnička očekivanja, ponašanje u školi i druge aspekte skrivenog nastavnog programa. Naprimjer, ukoliko su u školama obavezne uniforme djevojčice su redovno morale nositi suknje ili haljine kao jedan od očitih primjera razlike u polovima, a one su ih nerijetko sprječavale da bezbrižno sjede, učestvuju u grubljoj igri, da trče koliko mogu, skaču i padaju. Važniji aspekt skrivenog nastavnog programa su udžbenici u kojima se djevojčice predstavljaju kao tihe, nježne, slabe, brižne i poslušne, a dječaci kao snažni heroji i slobodni pustolovi sugerirajući im tako kakvi treba da budu i šta se od njih očekuje. Oblikovanje rodne svijesti i očekivanja počinje i ranije, izborom odjeće, načinom odgoja, pričama i bajkama u kojima je žena ta koja čeka spasenje, a muškarac je onaj koji spašava. Ne zalazeći dalje u feminističke studije, možemo reći kroz ova dva primjera da škola itekako može utjecati na formiranje ličnosti i doživljaja samog sebe. Ono čemu Ivan Ilić, jedan od najkontraverznijih autora u oblasti teorije obrazovanja, pridaje posebnu pažnju jeste veza između obrazovanja i ekonomskih zahtjeva za disciplinom i hijerarhijom. Ovaj autor se zalaže za oslobađanje društva od škola i smatra da škole u osnovi učenicima zamagle liniju između procesa i suštine, pa je tako um učenika „školovan“ da zamijeni „podučavanje sa učenjem, ocjenu sa znanjem, diplomu sa kompetencijama, tečnost u govoru sa mogućnošću da kaže nešto novo“ (Ilić, 1977:1) Također, Ilić u svojoj teoriji naglašava da škole ne poboljšavaju jednakost i razvoj individualnih sposobnosti, te da bi se u trenutnom obliku mogle i ukinuti. Autor predlaže da u novom sistemu centralno pitanje umjesto „Šta neko treba da zna?“ treba biti pitanje „Sa kakvim stvarima i ljudima, onu koji žele učiti žele biti u kontaktu da bi nešto naučili?“. Da bi to bilo moguće, predložena su četiri načina na koje učenici mogu da pristupe izvorima znanja koji će im pomoći da definišu i ostvare vlastite ciljeve

1. Referentne usluge za edukativne objekte, koje će olakšati pristup stvarima i procesima koje se koriste u formalnom učenju (muzeju, biblioteke, pozorišta, laboratorije, aerodromi..)
2. Razmjena vještina – postojanje okvira u kojem će ljudi podučavati druge vještinama koje imaju i poslu koji rade

3. Pronalazak partnera za učenje u okviru mreže koja će omogućiti pronalazak osoba sa istim interesovanjima
4. Referentne usluge za edukatore – mogućnost da su u imeniku navedena imena, adrese i opis profesionalaca ili free-lancera zajedno sa uslovima pristupa njihovim uslugama.

U ovakvom sistem ne postoji akademski autoritet, kontrola, zvanični program, udžbenici niti zgrada kao mjesto na koje se dolazi da bi se nešto novo naučilo. Naprotiv, cilj je osvijestiti vlastite afinitete, talente i želje i individualno pristupiti njihovom ostvarenju. U takvom „raškolovanom društvu“ ni profesionalci se ne bi mogli osloniti na svoje „zvanje“ kao garant znanja i radnog mjesta, njihov rad vrednovao bi se isključivo prema kvaliteti urađenog posla. Trag ovih ideja zahvaljući usponu digitalizacije i umreženosti živi danas kroz razne free-lance poslove, mogućnost rada od kuće, umrežavanja, edukacije, radionice i seminare koji se mogu pratiti online iz bilo kojeg dijela svijeta. Čak i prestižni svjetski univerziteti poput Harvarda, Oxforda i Stanforda nude besplatne online module iz različitih polja. Rezultat je to globalizacije i tehnološkog napretka koji su zajednički stvorili svjetsko tržište visokog obrazovanja na kojem veliki izbor e-fakulteta nudi mogućnost stjecanja diploma, certifikata i potvrda van stvarne ustanove. Trend tehnologizacije fakulteta je dugo zastupljen i na našim univerzitetima, pa tako studenti preko platformi matičnih fakulteta slušaju predavanja, preuzimaju materijale i polažu ispite. Ovaj trend naročito je zaživio tokom pandemije korona virusom, kada su studenti širom svijeta pa i Bosne i Hercegovine zbog zatvorenih fakulteta nastavu pratili online. Ista stvar se dogodila u osnovnim i srednjim školama, a kakve posljedice je ostavilo online obrazovanje ostaje da se vidi. Ono što je online nastava tokom pandemije, u prvenstveno osnovnim školama, učinila vidljivijim nego inače, jeste nejednakost. Već postojećim materijalnim (klasnim) razlikama među učenicima u obrazovnim sistemu sada je dodata i još jedna- informatička nepismenost roditelja osnovnoškolaca koji su prelaskom na online nastavu dobili ulogu zamjenskih učitelja. Prije svega, nisu svi učenici imali pristup računaru i internetu, niti su imali jednaku podršku roditelja. Neki od njih su bili primorani uložiti poseban trud da njihova djeca (naročito u nižim razredima osnovne škole) prate nastavu i imaju sve materijale koje učitelj/ica šalje. Možemo reći da je tokom pandemije korona virusom nejednakost u pristupu obrazovanju širom svijeta dobila i svoj pojavni oblik.

3.3. Strukturalni funkcionalizam

Ova sociološka teorija kako i njen naziv sugerise u centar istraživanja stavlja društvene strukture i njihove funkcije za druge strukture. Strukturalni funkcionalista može istraživati odnos društvenih struktura ne baveći se funkcijama i obratno, može istraživati funkcije niza društvenih procesa koji nisu struktuirani, ipak ovu teoriju odlikuje fokusiranost na oba elementa odnosno međusobni odnos struktura i funkcija koje jedna struktura obezbjeđuje drugoj. Npr. obrazovni sistem kao jedna društvena struktura će omogućiti obučeno osoblje za popunjavanje profesionalnih položaja u IT sektoru, a zauzvrat će IT sektor sačuvati te položaje pojedincima sa odgovarajućim obrazovanjem. Ovo je primjer uske i vidljive povezanosti struktura, ali ne mora uvijek biti tako. Jedan od najpoznatijih teoretičara i strukturalnih funkcionalista je Talcott Parsons. Njegova teorija temelji se na četiri funkcionalna imperativa ili na čuvenoj APIL shemi, koja je nužna i karakteristična za sve sisteme djelovanja, a čine je adaptacija (A), postizanje cilja (P), integracija (I) i latentnost ili održavanje obrasca (L). Prvi od četiri Parsonsova funkcionalna imperativa podrazumijeva da se sistem mora prilagoditi okruženju i okruženje svojim potrebama, da bi uspješno riješio nepredviđene situacije i opasnosti. Ukoliko sistem nije usklađen sa svojim okruženjem, rizikuje vlastiti nestanak. Drugi funkcionalni princip odnosi se, prije svega, na krajnji cilj svakog sistema (opstanak), ali i na druge ciljeve poput povećanja, razvoja i unaprjeđenja. Unutar sistema visokog obrazovanja npr. više je ciljeva koje sistem nastoji ostvariti, a dva su osnovna : podučavanje studenata i ostavljanje mogućnosti profesorima da vrše osnovna istraživanja neophodna za njihov rad. Ova dva cilja često dolaze u sukob, pa univerziteti moraju pronaći balans kako bi zadovoljili oba cilja i opstali. Treći imperativ odnosi se na nastojanje sistema da reguliše odnose između svojih dijelova. Uprava univerziteta iz prethodnog primjera mora osmisliti program koji će omogućiti povezivanje dva navedena cilja, dakle integracija će regulisati drugi Parsonsov imperativ, ali će obuhvatiti i preostala dva (AL). Posljednji princip Parsonsove sheme su latentnost ili održavanje obrazaca, pri čemu se latentnost odnosi na potrebu sistema da stvara i održava motivaciju pojedinca dok se održavanje obrasca kao širi pojam odnosi na potrebu sistema da održava i obnavlja kulturne obrasce koji stvaraju individualnu motivaciju. Ova shema se, prema Parsons, može primijeniti na sveobuhvatni sistem djelovanja koji se sastoji od četiri sistema : ponašajućeg organizma, sistema ličnosti, društvenog i kulturnog sistema, a svako od njih je usmjeren na ispunjavanje jednog od četiri ranije pomenuta funkcionalna imperativa. Za nas je posebno važan

kulturni sistem kojem je i sam Parsons pridavao najveći značaj. Naime, Parsons je kulturu objašnjavao kao glavnu snagu integracije različitih sistema djelovanja. Kultura ima sposobnost da postane sastavni dio drugih sistema, pa je tako u društvenom sistemu dio normi i vrijednosti, a u sistemu ličnosti sastavni dio svijesti pojedinca i služi mu za orijentaciju. Ona se kroz društvene sisteme prenosi difuzijom, a kroz sisteme ličnosti učenjem i socijalizacijom. Razmotrimo sada ovu sociološku teoriju u odnosu prema obrazovanju. U prilogima knjizi *Obrazovanje, ekonomija i društvo*, jednom od ranih priručnika za izučavanje zasebne sociološke discipline sociologije obrazovanja, vidljive su ideje strukturalnog funkcionalizma. Ova zbirka tekstova sadrži i članake najpoznatijih predstavnika strukturalnog funkcionalizma u sociologiji obrazovanja -50-ih i -60-ih godina, a to su pomenuti Talkot Parsons i Ralf H. Turner. „Školski čas kao društveni sistem“ članak je objavljen 1959. godine u kojem Parsons istražuje „ulogu američkih škola kako u socijalizovanju pojedinca u skladu sa normama i vrijednostima koje su, po njegovom uvjerenju, bile zahtjev društva tako i u odabiru pojedinaca za buduće društvene i ekonomske uloge i načinu na koji se oni za njih vezuju“ (Gevric i Krib, 2009:58). Parsons smatra da osnovne škole kao podsistemi obrazovanja obavljaju dvije osnovne funkcije koje su ključne za održavanje društvenog poretka, a to su socijalizacija (uz porodicu i vršnjake) koja je omogućava oblikovanje ličnosti djece, njihovog opredjeljenja i sposobnosti. Cilj je pružiti teorijsko i empirijsko znanje koje će odgovarati njihovom budućem zanimanju i razviti „prikladno ponašanje“. Druga funkcija koju obavljaju osnovne škole odnosi se na diferencijaciju učenika prema mogućnosti da djeluju u skladu sa vrijednostima školskog sistema. Ta mogućost se različito nagrađuje kroz sistem ocjenjivanja i može biti izvor napetosti u školi ali i u društvu uopšte, smatra Parsons „jer će oni koje sistem socijalno ugrožava vjerovatni biti nezadovoljni pa otud i potencijalno nespremni za saradnju i nedisciplinovani“ (Gevric i Krib, 2009:59).

3.4. Simbolički interakcionizam

Teorija strukturalnog funkcionalizma obično se smatra kao suprotnost simboličkom interakcionizmu, teoriji koja za predmet svog proučavanja uzima društvenu svakodnevicu sa fokusom na ulogu simbola, jezika, zajedničkih značenja i interakcija u oblikovanju društvenih odnosa i stvarnosti. Suštinu ove teorije objasniti ćemo kroz neke od njenih osnovnih pretpostavki.

1. Ljudi djeluju na osnovu značenja koje stvari imaju za njih - Za primjer ćemo uzeti zastavu Palestine. Pojedinci će u skladu sa vlastitim uvjerenjima, pozdraviti i poštovati ovu zastavu prema značenju koje ona ima za njih, dok će drugi istu zastavu spaliti ili pocijepati jer za njih ima drugačije značenje.
2. Značenja proizilaze iz interakcije sa drugima - Kakav god odnos imali prema simbolima, on proizilazi iz interakcije u porodici i osnovnoj školi gdje učimo šta je pozitivan, a šta negativan simbol.
3. Internalizovana značenja su kroz interpretativni proces podložna modifikaciji. - Ljudi mogu, uprkos internalizovanim značenjima koje su naučili kroz interakciju, odbaciti pozitivna ili negativna osjećanja prema nekom od simbola i zamijeniti ih drugim.
4. Ljudi mogu svjesno upotrebljavati simbole, dati im značenje i djelovati u skladu sa tim značenjima. Ljudi mogu imati pripisivati različito simboličko značenje istim stvarima.
5. Samo kroz društvenu interakciju, pojedinac može ostvariti potencijal da postane human.
6. Čovjek je sposoban da ulaze u interakciju sa samim sobom i da prema tome oblikuje svoje djelovanje i interakcije sa predmetima koji ga okružuju.
7. Ljudi definišu životne situacije u kojima se nalaze, u skladu sa značenjem koje su dali situaciji biraju ciljeve i pokušavaju ih ostvariti. Dakle, ne postoji objektivna situacija nego postoji samo situacija koja je onakva kakvom su je pojedinci definisali i koja ih navodi da se ponašaju na određeni način.

Jedan od najznačajnijih teoretičara svakodnevnog života koji je odigrao ključnu ulogu u razvijanju ove sociološke teorije je Džordž Herbert Mid za čije radove iz oblasti socijalne psihologije vežemo i prvi utjecaj simboličkog interakcionizma na sociologiju obrazovanja. Ne smijemo zanemariti ni ulogu Beckera, pripadnika Čikaške škole koji je 50-ih godina, u vidu tri članka, objavio doktorsku studiju „Nastavnik u sistemu autoriteta u državnim školama“ koja propituje ulogu i službovanje nastavnika u čikaškim državnim školama baveći se temom koja je zanimljiva i strukturalnim funkcionalistima – sistem održavanja autoriteta i stabilnosti društvene institucije kakva je škola.

Za razliku od strukturalnih funkcionalista Beckera ne interesuje kako školski sistem autoriteta oblikuje postupke nastavnika, nego način na koji interakcija između nastavnika i drugih aktera proizvodi i održava sistem autoriteta. Prema Beckeru „način na koji nastavnici shvataju svoju ulogu i uslove neophodne za njeno izvođenje produkuje i reprodukuje „zajedničko razumijevanje“

odnosa između kontrole i autoriteta unutar institucija škole (nasuprot tome strukturalni funkcionalisti bi rekli da to razumijevanje prethodi društvenom djelovanju i individualnim vjerovanjima i oblikuje ih)“ (Gveric i Krib, 2009:62). Beckerova teza napisana je nakon analize šezdeset nestruktuiranih intervjua sa nastavnicima u državnim školama, na osnovu čijih mišljenja je Becker pokušao istražiti potencijalne i postojeće izazove autoritetu nastavnika i strategije koje oni koriste da bi odbranili svoju poziciju autoriteta ukoliko je ugrožena. Razliku između Beckerove i Parsonsove analize možemo uočiti, ne samo u teorijskoj orijentaciji nego i u metodi i stilu. Parsonsovo teoretisanje je apstraktno, dok je Beckerovo zasnovano na glasovima stvarnih aktera. Autoritet nastavnika, navodi Becker, mogu ugroziti akteri van škole (roditelji koji prikrivenim autoritetom mogu narušiti, ignorisati ili odbaciti autoritet uspostavljen u školi) ili unutar škole (nadređeni, direktor/ica koji u slučaju osporavanja autoriteta neće podržati nastavnika). Neke od strategija koje koriste nastavnici u borbi protiv vanjskih ili unutrašnjih aktera su da nikada ne priznaju svoje greške, da se ne kritikuju međusobno i da kažnjavaju nadređene koji ih nisu podržali u momentu kada su se suočili sa spoljnim osporoavanjem autoriteta, bilo ono legitimno ili ne. Becker je doktorskoj studiji govoreći o spoljnom narušavanju autoriteta i strategijama koje nastavnici koriste u borbi protiv ugroženosti naglasio da su roditelji za nastavnike nepredvidljiv element koji se ne može kontrolisati, sila čije djelovanje ugrožava postojeći sistem autoriteta nad kojim oni imaju izvjesnu kontrolu. Zato nastavnici njeguju u suštini uzdržan odnos prema roditeljima i zajednici i pokušavaju da spriječe sve što bi tim grupama dalo trajni položaj autoriteta u školskoj situaciji. To, uopšteno gledano, „Pokazuje da su međusobni odnosi službenika u instituciji odnosi uzajamnog utjecaja i kontrole, a da su ljudi izvan institucije sistemski spriječeni da kontrolišu njeno funkcionisanje jer nisu dio mreže koja ima kontrolu i bukvalno ne bi mogli biti kontrolisani; kada bi im se dozvolilo da imaju takav autoritet, oni bi destruktivno djelovali na institucionalnu organizaciju koju službenici žele da sačuvaju.“ (Becker, 1953:140-141).

3.5. Pjer Burdije: Polje, habitus, kulturna reprodukcija

Teorija Pjera Burdijea nastala iz želje da se prevaziđe suprotnost između pojedinca i društva, odnosno subjektivizma i objektivizma. Ta težnja usmjerila je Burdijea ka teoriji simboličkog interakcionizma, koji Burdije kao i Giddens u teoriji strukturacije uzima za primjer subjektivizma jer se fokusira na način na koji akteri doživljavaju svijet, istovremeno ignorišući utjecaj širih struktura u čijem okviru se ti procesi odvijaju. Burdije predstavlja jednog od najznačajnijih sociologa i intelektualaca druge polovine dvadesetog vijeka. Burdijeovu biografiju možda i ne bismo spomenuli, da je sam autor nije istaknuo o kao jedan od odlučujućih faktora „koji su utjecali na njegove poglede, intelektualni senzibilitet i predmetno-tematske interese“ (Bourdieu, 2001:184-219, Dortier, 2002: 3-9). Rođen 1930. godine u skromnoj radničkoj porodici u provinciji na jugu Francuske, Burdije na preporuku srednjoškolskog učitelj školovanje nastavlja u Parizu u prestižnoj gimnaziji Louis le Grand, a potom dospijeva u elitnu visokoobrazovnu ustanovu École Normale Supérieure gdje je prema vlastitom svjedočenju (Kalanj, 2002:97) „Bourdieu je dubinski iskusio pravo značenje sociokulturne inferiornosti“. U takvoj sredini primjetio je da se njegove kolege buržuskog porijekla lako kreću u intelektualnom polju, govore tečno, lako, intelektualno impresivno ali sadržinski prazno. Ovaj autor postao je utjecajna ličnost francuskih ali i svjetskih intelektualnih krugova, a njegov rad je imao uticaja na brojne oblasti, obrazovanje, sociologiju i antropologiju. U cilju prevazilaženja objektivizma i subjektivizma Burdije se fokusira na prakse za koje smatra da nisu ni objektivno određene niti su proizvod slobodne volje. Interesujući se odnos između strukture i načina na koji ljudi stvaraju društvenu stvarnost Burdije je „označio svoju orijentaciju kao konstruktivistički strukturalizam, strukturalni konstruktivizam ili genetički strukturalizam. Genetički strukturalizam definiše kao „proučavanje objektivnih struktura koje su neodvojive od mentalnih struktura koje, s druge strane, podrazumijevaju internalizaciju objektivnih struktura.“ (Ricer, 2009 :280). Burdije se bez obzira na njegovu konstruktivističku perspektivu smatra poststrukturalistom, a osnovni i najpoznatiji koncepti ovog autora koje koristi da opiše odnos između mentalnih i društvenih struktura su habitus i polje. Habitus predstavlja mentalnu strukturu odnosno niz internalizovanih matrica kroz koje ljudi doživljavaju društveni svijet. Habitus ili kognitivna shema koja određuje način na koji se bavimo društvenim svijetom nastaje kao posljedica dugotrajnog zauzimanja određene pozicije u društvu. Mnoštvo je različitih habitusa, što znači da društvene strukture ne mogu biti u istom odnosu sa svima. Habitus je

individualan, ali oni koji zauzimaju sličnu poziciju u društvu uglavnom imaju i sličan habitus i slične relacije sa društvenim strukturama. Habitus može omogućiti da se različite klasne pozicije, kojima pripadaju različiti oblici kapitala ispolje u vidu ponašanja koje se može posmatrati. Dakle, praksa je ono što posreduje između habitusa i društva i predstavlja vidljivi oblik ovog podsvjesnog okvira koji određuje naše ponašanje i manifestuje se u svakodnevnim aktivnostima, a koji ne možemo da ispitati i kontrolisati. Naravno, ljudi razmatrajući opcije, svjesno donose odluke ali u procesu odlučivanja habitus će sugerisati šta bi ljudi trebali da misle i urade. Habitus je promjenljiva struktura koju pojedinci kroz praksu oblikuju i prilagođavaju. Moguće je da pojedinci naročito u ranim fazama adaptacije imaju neodgovarajući habitus za polje u kojem se nalaze (histereza) pa tako Ricer (2009:282) navodi „Dobar primjer je kada neko ko potiče iz seoskog okruženja savremenog pretkapitalističkog društva počne da radi na Wall Street-u. Habitus stvoren na selu sprečava pojedinca da se dobro snalazi u živou na Wall Street-u.“ Koncept habitusa neodvojiv je od polja, drugog temeljnog koncepta Burdijeove teorije. Burdije smatra da u društvu postoji određeni broj polusamostalnih polja kao što su umjetnost, religija i obrazovanje, a svako od tih polja ima svoju posebnu ulogu i logiku, dok akteri unutar specifičnog polja stvaraju uvjerenje o tome šta se u tom polju najviše vrednuje. Polje prema Burdijeu, predstavlja mrežu odnosa među položajima i oblast borbe među ljudima koji zauzimaju pozicije u polju. U smislu termina koji Burdije koristi da opiše mrežu objektivnih pozicija, iskoristit ćemo primjer visokog obrazovanja kao polja u kojem se na pozicijama nalaze univerziteti, fakulteti, profesori različitih nivoa, studenti prvog ili drugog ciklusa. „Kao i sva druga polja, obrazovanje se može posmatrati kao široko bojno polje na kome se odvija mnoštvo borbi da bi se zaštitile ili poboljšale pozicije“ (Ricer, 2009:290).

1. Elitni univerziteti naspram onih koji pretenduju na taj status

Malo je elitnih univerziteta, ali većina njihovog akademskog osoblja su najpoznatiji i najproduktivniji naučnici, a taj nivo kasnije dosežu i njihovi studenti. S druge strane, mnogo je univerziteta, koji bi željeli doseći elitni status ali je to nemoguće.

2. Fakulteti protiv fakulteta

U okviru svakog polja postoji uvjerenje o tome šta je cijenjeno. Prirodne nauke ili tehničke nauke (fizika, hemija, mašinstvo, arhitektura) gotovo u svakom društvu kotiraju iznad društvenih nauka (komunikologija, psihologija) dok umjetnost i još neke društvene nauke na statusnoj ljestvici padaju još niže (francuski jezik, kiparstvo). Ova hijerarhija uvjetovana je finansiranjem pojedinih

fakulteta. Pa se tako fakulteti „nižeg ranga“ bore da bi omogućili više sredstava, plate i prestiž, ali im se suprotstavljaju fakulteti „višeg ranga.“ Osim toga, postoji i borba među univerzitetima koju smo ranije pomenuli, npr. Medicinski fakultet Univerziteta u Sarajevu, u polju obrazovanja cijeni se više i ne kotira isto kao Medicinski fakultet Univerziteta u Tuzli ili Zenici, a primjetna je i razlika u iznosu školarine. Još jedna borba o kojoj možemo govoriti u ovom polju jeste i ona između privatnih i državnih fakulteta, ali to tome ćemo pisati više u nastavku ovog rada.

3. Borba između starijih i mlađih profesora

Sada već govorimo o pojedincima unutar polja koji nastoje odbraniti ili poboljšati svoje pozicije. U akademskom svijetu redovni i vanredni profesori imaju veću moć naspram saradnika, asistenata i docenata koji nastoje zauzeti poziciju profesora. Dakle, osoblje nižeg ranga nastoji doći do dijela moći više rangiranog osoblja, koje nije naročito voljno da je dijeli.

4. Akademsko osoblje naspram post/dodiplomaca

Studenti se nalaze mnogo niže u statusnoj hijerarhiji od akademskog osoblja koje ima moć nad njima. Profesori, saradnici, asistenti i docenti mogu utjecati na to koliko će biti težak ili lagan proces studiranja i dolaska do diplome. Studentima je u procesu učenja potrebno vrijeme, pažnja i komunikacija sa profesorima, dok oni s druge strane većinu svog vremena i pažnje žele posvetiti pisanju i istraživanjima kojima mogu poboljšati ili odbraniti sopstvenu poziciju unutar polja. Ovo su samo neki od položaja, odnosa i neke od borbi unutar polja visokog obrazovanja u kojem su pojedinci, kolektivi i institucije usmjerene na odbranu svojih pozicija. Koje strategije će Bourdijeovi akteri koristiti ovisi o njihovom habitusu, strukturi polja i prirodi njihove pozicije unutar istog. Polje je, prema Burdijeovoj teoriji, tip tržišta na kojem se raspoređuju različite vrste kapitala (ekonomski, kulturni, društveni i simbolički), a na tom tržištu polje moći (politike) je najvažnije, pa bi u analizi polja prvi korak bio odrediti odnos bilo kojeg posebnog polja prema polju moći. Drugi korak je definisati objektivne strukture odnosa među pozicijama, a treći odrediti prirodu habitusa aktera koji zauzimaju različite pozicije unutar polja. U ovom radu, smo ranije djelimično opisali kakav je odnos između posebnog polja (obrazovanja) i polja moći (politike) u BiH i pojasnili da naša država s obzirom na Dejtonsko uređenje, nema suverenitet nad ključnim faktorom integracije. Burdije državu vidi kao područje borbi za ono što on naziva simboličkim

nasiljem, a obrazovni sistem i škole kao ustanove u kojima se sprovodi simboličko nasilje. „Jezik, značenja i simbolički sistem vladajućih nameću se ostatku populacije. To treba da osnaži i podupre njihovu poziciju, tako što će između ostalog, od ostatka društva prikriti ono što oni čine i primorati potčinjene da prihvate legitimitet dominantne pozicije koju zauzimaju. Burdije smatra da je obrazovni sistem duboko zadržao u reprodukciju postojeće vlasti i klasnih odnosa.“ (Ricer, 2009:286)

Teorijski pristupi Basila B., Ivana Ilića i Pjera Burdijea mogu se povezati pojmom kulturne reprodukcije koji se odnosi na sve mehanizme, procese i praksu koju podržavaju stvaranje i održavanje hijerarhije, podjele, odnosa moći, bogatstva i utjecaja.

4. SOCIJALNI KAPITAL I MOBILNOST

Uočljivo je postojanje društvenih skupina koje su po prestižu i bogatstvu rangirane jedne iznad drugih. Pripadnost jednoj od tih skupina temelj je razvoja zajedničkog identiteta, interesa i životnog stila po kojem ove skupine postaju prepoznatljive, drugim riječima dolazi do razvoja supkulture kao posljedice sličnih životnih okolnosti i problema jedne grupe/klase. Prelazak iz jednog sloja u drugi naziva se društvena mobilnost koja može biti usmjerena prema gore (uzlazna) ili prema dolje (silazna). Sistemi stratifikacije koji daju malo mogućnosti za prelazak iz jednog sloja u drugi opisuju se kao zatvoreni, dok su oni sistemi u kojima je zastupljen visok stepen društvene mobilnosti opisani kao otvoreni. U zatvorenim sistemima položaji su uglavnom pripisani, dakle pri rođenju utvrđeni i teško se mogu izmijeniti. Dobar primjer ovakog sistema su kaste. Iako je stepen socijalne mobilnosti u klasnom sistemu visok, ipak postoje realna ograničenja i prepreke koje pojedinac mora prevazići u proboju na socijalnoj ljestvici u okviru sistema čije institucije teže reprodukciji postojećih odnosa, položaja moći, prestiža i bogatstva. Iako je u savremenom društvu uvriježeno mišljenje da svako može doći do vrha ukoliko vrijedno radi, stvarnost je drugačija. Samo mali broj ljudi, uprkos sposobnostima i kvalifikacijama, stiže do vrha društveno-ekonomske piramide i pozicija moći, statusa i bogatstva. Većina bogatih i moćnih ljudi svoj status i imovinu kao početni kapital su naslijedili, a potom i prenijeli svojom potomcima i tako međugeneracijski održali istu poziciju unutar klasne strukture ili omogućili dobru startnu poziciju nekom od svojih potomaka. Jedan od faktora koji utiče na očuvanje jednom stečene

pozicije, osim ekonomskog kapitala (novačane vrijednosti) jeste i socijalni kapital, odnosno mreža uspostavljenih odnosa koji će pojednicu obezbijediti bolje životne šanse. U suštini, pojam socijalnog kapitala predstavlja nematerijalni resurs koji je posljedica društvenih odnosa i mreža među ljudima značajan u kontekstu intergeneracijske, a naročito međugeneracijske socijalne mobilnosti. Prva poznata definicija ovog pojma prema vezana je za 1916. godinu kada je prosvjetni inspektor Lyda Hanifan prvi put upotrijebio pojam „socijalni kapital“ u izvještaju od seoskim školama u Zapadnoj Virđžiniji iste godine i definisao ga kao ono što „omogućava svakodnevni život ljudi, dobronamjernost, druželjubivost, suosjećajnost, društvene odnosi među pojedincima i porodicama. Ako čovjek stupi u kontakt sa svojim susjedom, a zatim sa drugim susjedima doći će do akumulacije socijalnog kapitala, što može trenutno da zadovolji društvene potrebe tog pojedinioca ali isto tako da stvori društveni potencijal za poboljšanje života cijele zajednice.“ (Hanifan, L. 1916 prema Ignjatović. 2011:15). Koncept socijalnog kapitala zaživio je osamdesetih godina kroz teoriju o kapitalima Pjera Burdijea, teoriju o relaciji socijalnog i ljudskog kapitala Džejmisa Kolmana i Patnama koji naglašava njegovu ulogu u izgradnji snažnijih i demokratskijih zajednica.

4.2. Ključni teoretičati socijalnog kapitala - Burdije

Jedan od ključnih pojmova u teoriji ovog autora je ranije pomenuto polje, koje Burdije definiše kao područje borbi među akterima. Borbe za dominaciju među akterima polja vode se pomoću različitih strategija svojstvenih polju kojem pripadaju, a u toj borbi značajan resurs su razne vrste kapitala „koje predstavljaju valutu dominacije jednog polja (novac, naučni kapital, ugled)“ Ignjatović (2011:19). Burdije smatra, je društvena struktura definisana odnosima među pozicijama, a kapitali su ti koji će omogućiti reprodukciju odnosa dominacije u poljima. Cjelokupna Burdijeova teorija kapitala, smještena u širi okvir autorove teorije o reprodukciji klasnih nejednakosti počiva na pojmu simboličkog kapitala kao centralnog dijela Burdijeove teorijske konstrukcije čiji neki aspekti obuhvataju elemente socijalnog kapitala o kojem Burdije kasnije piše. Postepeno razvijajući teoriju kapitala Burdije uvodi i pojmove: ekonomski, kulturni i socijalni kapital koji prema Burdijeu predstavlja zbir stvarnih i potencijalnih resursa koji su povezani sa posjedovanjem mreže više ili manje institucionalizovanih odnosa i priznavanja ili jednostavno rečeno – članstvom u grupu, koje će svakom od tih članova omogućiti pravo na ostvarenje lične koristi kroz podršku kolektivno posjedovanog kapitala. Ovi odnosi mogu biti

društveno ustanovljeni i zagaranovani primjenom zajedničkog imena (ime porodice, klase, plemena, škole, partije itd.). Količina socijalnog kapitala koju akter posjeduje zavisi od veličine mreže konekcija koju može mobilizirati i od količine kapitala (ekonomskog, kulturnog ili simboličkog) koji posjeduje svako od onih sa kojima je akter povezan. Dakle, iako se socijalni kapital ne može svesti na ekonomski i kulturni kapital koji posjeduje akter ili cijela skupina sa kojom je povezan, socijalni kapital nije potpuno nezavisan od njih. Mreža odnosa, navodi Burdije, predstavlja rezultat investicijskih strategija, individualnih ili kolektivnih, svjesno ili nesvjesno usmjerenih na uspostavljanje ili reprodukciju društvenih odnosa koji se mogu dugoročno ili kratkoročno direktno upotrijebiti. U toj mreži odnosa kojom su povezani članovi jedne grupe, svaki njen član djeluje kao čuvar njenih granica koji preispituje kriterije pri svakom pokušaju ulaska u grupu. U mnogim društvima sklapanje braka predstavlja pitanje u koje se uključuje cijela grupa/pododica, ne samo oni koji su direktno uključeni. Svako uvođenje novih članova u porodicu, klan ili klub, dovodi u pitanje definiciju grupe, tj. njene granice, identitet i otvaraju mogućnost redefinisavanja i izmjena. Kako u modernim društvima porodica ne može otvoreno i direktno odrediti uspostavljanje trajnih odnosa njenih članova sa drugima, one mogu nastaviti da kontrolišu mogućnost ostvarivanja kontakta sa željenom grupom, kroz sve institucije koje su kreirane da favorizuju jednu društvenu grupu. Način za to pronalaze „stvarajući prilike (mitinzi, krstarenja, lovovi, zabave, prijemi, itd.), mjesta (elitni kvartovi, odabrane škole, klubovi, itd.) ili prakse (elitni sportovi, društvene igre, kulturne ceremonije, itd.) koje okupljaju, naizgled slučajno, pojedince koji su što je moguće homogeniji u svim relevantnim aspektima u smislu postojanja i opstanka grupe.“(Burdije, 1986:22).

4.3. Kolman

Jedan od ključnih teoretičara socijalnog kapitala je Džejms Kolman koji u svom radu *Socijalni kapital u stvaranju ljudskog kapitala* iz 1988. godine govori o ovom pojmu i definira ga, u okviru teorije racionalnog izbora u kojoj svaki akter ima kontrolu nad određenim resursima, interesima i događajima, kao kapital sastavljen od specifičnih akteru dostupnih resursa. Različite su forme socijalnog kapitala, koji je određen svojom funkcijom ali dva elementa su zajednička svima navodi Kolman (1988:98) „, svi sadrže neke aspekte društvene strukture i olakšavaju akcije između aktera, bilo da se radi o osobama ili korporacijama unutar društvene strukture.“ Razliku između fizičkog,

ljudskog i socijalnog kapitala Kolman objašnjava promjenama koje ih stvaraju, pa tako se fizički kapital stvara promjenama materijala u alate koji olakšavaju proizvodnju, ljudski kapital se stvara promjenama kod osoba koje dovode do vještina i sposobnosti, omogućujući im da djeluju na nove načine, a socijalni kapital promjenama koje nastaju u odnosu između aktera ili korporacija olakšavajući im opstanak na društvenoj ljestvici. Referirajući se na jedan od zajedničkih elementa različitih formi socijalnog kapitala, Kolman navodi neke aspekte društvene strukture koji predstavljaju socijalni kapital.

Prva forma socijalnog kapitala su odnosi u kojima postoje obaveze, očekivanja i povjerenja u druge, a evo kako to pojašnjava Kolman (1988:102) „ Ako A učini nešto za B i vjeruje da će mu B uzvratiti u budućnosti, to stvara očekivanje kod A i obavezu kod B. Ova obaveza se može zamisliti kao kreditni slip koji A drži za B-ovo buduće ispunjenje obaveze. Ako A ima veliki broj ovih kreditnih slipova za različite osobe s kojima ima odnose, tada je analogija s financijskim kapitalom direktna. Ovi kreditni slipovi predstavljaju veliki fond kredita koji A može iskoristiti ako je potrebno—osim, naravno, ako povjerenje nije bilo mudro postavljeno, te su to loši dugovi koji neće biti vraćeni.“ Dakle, više obavezujućih odnosa rezultira sa više mogućnosti za ostvarenje vlastitih interesa u budućnosti, pod uslovom da postoje međusobno povjerenje.

Kao važan oblik socijalnog kapitala Kolman navodi i kanale informacija, jer je informacija baza za akciju. Međutim, pribavljanje informacija nije uvijek jednostavno i jeftino. Jedan od načina na koji se informacije mogu pribaviti jeste kroz društvene odnose koji se održavaju iz drugih razloga. Katz i Lazarsfeld (1955) su pokazali kako je to funkcionisalo kod žena u nekoliko aspekata života u jednom gradu na srednjem zapadu oko 1950. godine. Pokazali su da je žena koja je bila zainteresovana da bude u skladu s modom, koristila prijateljice za koje je znala da prate modu kao izvore informacija. Slično tome, osoba koja nije previše zainteresovana za aktuelne događaje, ali želi biti informisana o važnim dešavanjima, može uštedjeti vrijeme ne čitajući novine, već se oslanjajući na supružnika ili prijatelje koji obraćaju pažnju na te stvari. Društveni naučnik koji želi biti u toku s istraživanjima u srodnim oblastima može iskoristiti svakodnevne interakcije s kolegama za to, ali samo u univerzitetu u kojem većina kolega prati najnovija istraživanja. Odnosi u ovom slučaju nisu vrijedni zbog "kreditnih slipova" koje pružaju u obliku obaveza koje neko ima prema drugima ili zbog pouzdanosti druge strane, već isključivo zbog informacija koje pružaju.

Još neke forme o kojima Kolman govori su postojanje normi i efikasnih sankcija koje predstavljaju „snažan, ali ponekad fragilan oblik socijalnog kapitala“ (Kolman, 1988:104), te zatvaranje socijalnih mreža. Prema Kolmanovoj teoriji socijalni kapital ima dvije dimenzije; socijalni kapital porodice koji se mjeri prema prisustvu oba roditelja u porodici, broja djece u porodici i očekivanja majke u vezi obrazovanja djeteta; socijalni kapital okruženja koji se mjeri veze među roditeljima u školi, normativno zatvaranje zajednice i odnos roditelja sa institucijama zajednice. Kolman je u svom istraživanju čija je pretpostavka da porodični i socijalni okvir određuju uspjeh u školi, obuhvatio i komparirao tri školska sistema katoličke, državne i privatne škole. Kolmanova studija pokazala je da socijalni kapital može djelovati kao poticaj školskom uspjehu i umanjiti nedostatak drugih resursa, niskog obrazovnog nivoa roditelja, lošeg materijalnog statusa ili nedostataka socijalnog kapitala porodice. Kakav utjecaj faktori poput socioekonomskog statusa i socijalnog kapitala imaju na obrazovni uspjeh na visokoškolskom nivou istražila je Silvia Rogošić (2018) na uzorku studenata odgajateljskog studija Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Kolman smatra da su obrazovna potignuća „određena socijalnim kapitalom (tj. kvalitetom odnosa u koje smo involvirani kao članovi porodice i obrazovnih institucija), ljudskim kapitalom pojedinca (koji se odnosi na obrazovanje članova porodice) i finansijskim kapitalom pojedinca (koji uključuje materijalno i finansijsko bogatstvo).“ navodi Rogošić (2018:28). Na tragu Kolmanove teorije provedena su brojna sociološka istraživanja koja su imala za cilj ispitati vezu socioekonomskog statusa, socijalnog kapitala porodice i obrazovnih institucija sa obrazovnim uspjehom. Većina rezultata tih istraživanja potvrdili su da obrazovanje roditelja, finansijski i socijalni kapital imaju utjecaja na obrazovni uspjeh pojedinaca u osnovnoj i srednjoj školi, ali i na visokoškolskim institucijama. Školski uspjeh ne samo da može bitno utjecati na način na koji pojedinci naročito u ranim fazama školovanja, poimaju sebe unutar školskog okruženja već može utjecati i na njegov karijerni put. Naime, većini poslodavaca se prilikom apliciranja za neki posao osim diplome, prilaže i dodatak diplomi u kojem su sadržane ocjene iz svih predmeta i prosječna ocjena, koja može biti eliminirajući faktor pri odabiru kandidata. Osim toga prosječna ocjena iz svih položenih predmeta često je odlučujući faktor pri dodijeli stipendije ili nastavku studija u inozemstvu. Upravo su primanje stipendije i kvalitet odnosa sa članovima porodice značajno i pozitivno povezani sa prosjekom ocjena tokom prve tri godine studija ustanovila je Rogošić je 2016. godine. Još neka od provedenih istraživanja potvrđuju da u skladu sa socioekonomskim statusom pojedini nastavljaju obrazovanje na visokoškolskom nivou i upisuju željene studije. Cilj repliciranog

istraživanja 2018. godine bio je ustanoviti vezu između socijalnog kapitala porodice i fakulteta, ljudskog i finansijskog kapitala sa obrazovnim postignućem. Ono što je Rogošić ustanovila jeste da obrazovanje članova porodice ne utječe značajno na obrazovni uspjeh studenta, kao što je slučaj u originalnoj studiji. Također, socijalni kapital fakulteta može biti značajan faktor uspjeha, potvrđeno je u originalnoj i repliciranoj studiji. Osim toga autorica je dokazala i da je finansijski kapital porodice značajan prediktor uspjeha studenta, odnosno da je prosječna mjesečna potrošnja studenta povezana sa njegovim obrazovnim uspjehom.

4.3. Putnam

Ključni trenutak u razvoju rasprave o socijalnom kapitalu povezan je sa radovima Roberta Putnama, jednog od najutjecajnijih teoretičara koji je istraživao pojam socijalnog kapitala. Posebnu pažnju akademske i političke sfere Putnam privlači nakon objavljivanja studije „Making democracy work“ 1993. godine u kojoj je definisao pojam socijalnog kapitala i teksta „Bowling alone revisited“ 1995. godine u kojem predstavlja tezu o opadanju nivoa socijalnog kapitala u SAD-u i poziva na intervenciju. Socijalni kapital, prema Putnamu, predstavlja skup društvenih mreža, normi međusobnog povjerenja i reciprociteta koji olakšavaju koordinaciju i saradnju u društvu. Putnam ističe da su društvene mreže i aktivno učešće u zajednici ključni za stvaranje socijalnog kapitala, jer omogućavaju ljudima da djeluju zajednički u ostvarivanju zajedničkih ciljeva. U „Making democracy work“ Putnam (1993:167) navodi da socijalni kapital obuhvata „one karakteristike društvene zajednice, npr. povjerenje, norme, mreže, koje mogu poboljšati efikasnost društva tako što će omogućiti koordinirane aktivnosti.“ U kasnijim radovima ovog autora mijenjale su se definicije ovog pojma pa tako Putnam (1995:20) navodi da „Socijalni kapital čine elementi društvene organizacije, kao što su mreže, norme i društveno povjerenje, koji olakšavaju saradnju i koordinaciju aktera radi uzajamne koristi.“ U „Bowling alone“ (2000:19), autor stavlja fokus na mreže i norme pa kaže da „Socijalni kapital čine veze među pojedincima - društvene mreže i norme uzajamnosti i povjerenja koje iz njih nastaju“ Putnamova teza o opadanju socijalnog kapitala, koja je izazvala pažnju šire javnosti devedesetih godina počiva na dvije pretpostavke, slabljenje političke participacije i građanskog aktivizma. Kao uzroke takvog stanja Putnam navodi promjene na različitim nivoima društvene stvarnosti poput demografskih promjena, pojave masovnih medija, ulaska žena na tržište rada itd, sve te promjene su udruženo

dovele i do promjena u organizaciji porodičnog života i slobodnog vremena, slabljenja prijateljskih i komšijskih veza. Osim toga, Putnam smatra da je jedan od ključnih faktora opadanja socijalnog kapitala tehnološki razvoj, a posebno širenje televizije, kasnije i drugih medija koji su promijenili način na koji ljudi provode svoje slobodno vrijeme. Naslov knjige "Bowling alone: "Bowling Alone" referiše na trend opadanja broja ljudi koji učestvuju u organizovanim kuglaškim ligama, uprkos činjenici da je kuglanje kao aktivnost ostalo popularno. To je za Putnama simbol šireg društvenog fenomena: sve većeg individualizma i smanjenja društvenog angažmana. U ovoj knjizi kao i u ranijim radovima Putnam razlikuje dva tipa socijalnog kapitala:

1. Bonding socijalni kapital povezuje pripadnike homogenih grupa (npr. unutar porodice, bliskih prijatelja, etničkih grupa, pripadnike neke crkve). Ovaj tip socijalnog kapitala pruža emocionalnu podršku, resurse i sigurnost članovima grupe. Međutim, on može također doprinijeti ekskluzivnosti i izolaciji od šire zajednice

2. Bridging socijalni kapital povezuje ljude koji su „socijalno udaljeni“, dakle različite grupe ljudi i olakšava stvaranje širih društvenih mreža koje premošćuju razlike u društvu, što doprinosi inkluzivnosti i toleranciji.

Rad ovog autora naišao je na kritike i izazvao široku diskusiju u akademskim krugovima postavši ključna referenca za proučavanje društvenih mreža, civilnog društva i demokratije.

Studija o mladima BiH 2015. i 2018./19

Upravo o ovim vrstama kapitala, pozivajući se na Putnama, pisao je prof.dr. Damir Kapidžić u poglavlju „Povjerenje i sistem vrijednosti“ Studije o mladima Bosne i Hercegovine iz 2018. godine, kada je ispitano 1.000 osoba dobi od 14 do 29 godina. U navedenom poglavlju Kapidžić navodi da je u kontekstu bh. društva moguće razlikovati dvije vrste povezujućeg (bonding) kapitala ili mreža, a to su familijarne mreže i mreže zasnovane na zajedničkom etnicitetu. Povezujući, baš kao i premošćujući društveni kapital zasnovan je na horizontalnom odnosima, ali ovdje se povezuju ljudi iz različitih okruženja. „Moguće je razlikovati uključujući i isključujući društveni kapital zavisno od mjere u kojoj je određena mreža u društvu otvorena, odnosno zatvorena za nove članove. Uključujući društveni kapital podrazumijeva manje ograničenja i prijem novih članova nije samo dozvoljen već se i ohrabruje. Ovo vodi povećanju raznolikosti u smislu, primjera radi, etničke, rodne ili dobne pripadnosti, odnosno stepena stručne spreme. S druge strane, isključujući

društveni kapital uobičajeno se povezuje sa zatvorenim mrežama kojima je moguće pristupiti zasnovano na obilježjima kao što su rodbinske veze, bogatstvo, vjeroispovijest, rasa, itd. „ (Kapidžić, 2018: 21). Možemo reći da je povezujući kapital, prema svojoj prirodi ograničavajući i isključujući jer sprječava grupe i pojedince da se priključe mreži postojećih odnosa. Mladi prema istraživanjima provedenim 2015. i 2018. godine pokazuju visok nivo povjerenja prema porodici i bliskim prijateljima, ali nizak prema ostatku populacije.

Tabela 1. Specifično povjerenje među mladima, Studija o mladima BiH (2019: 22)

Povjerenje prema ...	2015.	2018.
Članovima uže porodice	4,7	4,7
Članovima šire porodice	3,6	3,9
Prijateljima	3,7	4,1
Komšijama	2,8	3,6
Drugim učenicima/studentima ili kolegama	3,1	3,6
Političkim vođama	nije obuhvaćeno	1,9
Osobama drugih vjeroispovijesti	2,9	3,3
Osobama drugačijih političkih uvjerenja	2,8	3,0
Pripadnicima drugih nacionalnosti	nije obuhvaćeno	3,3

Napomena: Dato vrijednosti predstavljaju prosjeka na skali od 1 (nema ga) do 5 (zbraženo). Anketa iz 2015. nije obuhvatala neke od kategorija uvrštenih u najnovije ispitivanje.

Dakle, mladi u BiH njeguju povezujući oblik socijalnog kapitala koji zasnovan isključivo na srodstvu i porodičnim mrežama, kojima ujedno i najviše vjeruju. U manjoj mjeri zastupljeno je povjerenje prema ostaloj rodbini i prijateljima, dok su uglavnom neodređeni stavovi prema komšijama, kolegama, osobama druge nacionalnosti, političkih, vjerskih uvjerenja. Nepovjerenje vlada isključivo prema političkim vođama kojima ne vjeruje više od 50% ispitanika, prema podacima iz 2018. godine. Da je povezujući oblik socijalnog kapitala dominantan među mladima BiH, potvrđuje i visoko rangiranje tradicionalnih stavki „poput vjernosti partneru i prijateljima, imanja djece i preuzimanja odgovornosti. Pridavanje velikog značaja nezavisnosti također ne treba tumačiti u postmodernističkom smislu, već radije u kontekstu dominantnih konzervativnih vrijednosti prema kojima se taj koncept poistovjećuje sa sklapanjem braka i zasnivanjem vlastite

porodice. Sve stavke koje se tiču društvenog ili političkog angažmana izuzetno su nisko rangirane među interesovanjima mladih i svega nekoliko njih su zainteresovani za političko ili građansko djelovanje.“ (Kapidžić, 2018:23). Pored privrženosti porodici, mladima u BiH je zajedničko i to da značajnom postotku odobravaju korištenje socijalnog kapitala odnosno neformalnih veza u vidu poznanstava i porodičnih veza za dobivanje posla (20,6 %) ili pristup uslugama kao što su zdravstvena zaštita, beneficije, itd. (26,8 %). Ovi odnosu su široko rasprostranjeni i uglavnom se ostvaruju posredstvom užih članova porodica, prema kojima mladi, kako podaci govore, imaju najviše povjerenja. „Ovo stvara sinergiju koja reafirmiše konzervativne i kolektivne vrijednosti koje prioritizuju opstanak porodice u odnosu na sve drugo“ (Kapidžić, 2018:23)

Tabela 2. Odobranje određenih neformalnih vidova ponašanja među mladima, Studija o mladima (2019:23)

Odobranje...	
Poreskih prevara	2,4
Primanja ili davanja mita	2,7
Korištenja poznanstava za dobivanje posla	3,7
Korištenja poznanstava za pristup uslugama	4,0
U prosjeku	3,2

Napomena: Date vrijednosti predstavljaju prosjeke na skali od 1 (nikada) do 10 (uvijek). Stavke su utvrđene u skladu sa Mjerenjem tolerancije prema neformalnim praksama (INFORM, još uvijek službeno neobjavljeno, <http://www.formal-informal.eu/home.html>).

S druge strane, poreske prevare, primanje ili davanje mita, mladi u BiH smatraju neprihvatljivim.

Zapošljavanje i obrazovanje dvije su ključne stavke u životima mladih ljudi. Obrazovanje na društvenom nivou može doprinijeti ekonomskom rastu i prosperitetu društva, dok na individualnoj razini, viši nivo obrazovanja garantuje upošljivost, viši dohodak i sigurnost zaposlenja. Svijest mladih ljudi oblikovana je tako da obrazovanje u osnovi doživljavaju kao siguran put ka uzlaznoj društvenoj mobilnosti. Prema istraživanju iz 2014. godine, u kojem je učestvovalo 1004 ispitanika dobi od 15 do 27 godina, u poglavlju naziva „Obrazovanje, zapošljavanja i mobilnost mladih“ prof. .dr. Sanela Bašić piše da je „gotovo dvije trećine ispitanika (62,4%) težilo postizanju visokoškolskog obrazovanja, nasuprot nešto manje od jedne četvrtine (23,3%) mladih koja bi se opredijelila za određeno zanimanje na nivou srednje stručne spreme(..).Skloniji da biraju univerzitetsko obrazovanje jesu mladi iz gradskih sredina, sredina u kojima živi preko 100 hiljada

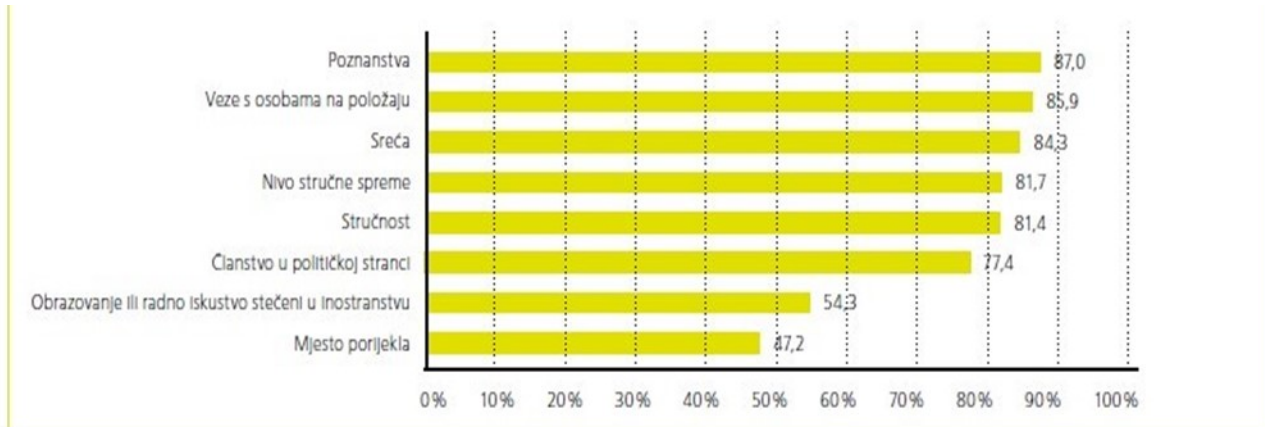
stanovnika, mladi u statusu studenta, oni sa završenim dodiplomskim studijem i mladi čiji očevi imaju univerzitetsko obrazovanje.“ (2014:55) U okviru istog istraživanja mladima je data mogućnost da se izjasne o tome koliko su se pri izboru studija rukovodili vlastitim željama, oportunizmom ili spoljnim ograničenjima. Dobijeni podaci ukazuju da polovina studenata upisuje studij prema vlastitom izboru (51,9%) u dobi od 23 do 27 godina, dok svaka deseta mlada osoba studij upisuje u skladu sa mogućnošću zaposlenja (11%) najviše u dobi od 18 do 22 godine, kada većina srednjoškolaca upisuje studij. Uvriježeno je mišljenje da će univerzitetsko obrazovanje omogućiti bolju poziciju na tržištu rada, pa tako polovina ispitanika smatra da će se po završetku studija zaposliti, 17,1 % smatra da će se to dogoditi odmah po završetku studija, dok 39,2 % smatra da će se zaposliti nakon nekog vremena. Sa druge strane je trećina mladih (30,8%) koji smatraju da neće pronaći zaposlenje ubrzo nakon završetka studija, a nešto više od jedne desetine(12,9 %) nije sigurno u ishod. Ako univerzitetsku diplomu i promatramo samo kao zvanični dokument za ulazak na tržište bolje plaćenih poslova, a ne garant zaposlenja unatoč stručnosti, evo koji su faktori prema mišljenju mladih, presudni za pronalaženje i prihvatanje zaposlenja prema podacima iz 2014. godine.

Tabela 3. Presudni faktori za pronalaženje zaposlenja mladih (%)

Rangovi elementi	1	2	3	4	5	6
Poznanstva / Prijatelji	48,9	20,5	12,7	10,6	5,5	1,7
Stručnost	12,3	30,8	24,7	19,3	12,0	1,0
Nivo/razina obrazovanja	12,5	18,2	30,0	27,7	9,8	1,4
Političke veze	17,1	21,7	13,3	26,2	16,9	4,0
Sreća	6,2	7,2	18,0	14,4	50,2	3,9
Nešto drugo	2,8	1,5	1,2	1,6	5,1	87,7

Prema dobijenim podacima, socijalni kapital odnosno poznanstva i veze (48,9%) i političke veze (17,1%) u vrhu su liste najvažnih faktora za pronalazak zaposlenja. Treće mjesto zauzima stručnost ili nivo obrazovanja, dok 6,5% ispitanika vjeruje da sreća igra ulogu u pronalasku zaposlenja. Slični podaci zabilježeni su i šest godina kasnije, 2018. godine.

Grafikon 1. Važni faktori pri pronalasku zaposlenja u BiH

Dakle mladi u BiH, tokom istraživanja provedenih 2014. i 2018. godine, nisu percipirali nivo stručne spreme i stručnost kao ključni faktor za zaposlenje. U oba istraživanja pokazalo se da su za pronalazak zaposlenja, prema mišljenju mladih, važniji porodica, prijatelji i mreža odnosa uspostavljenih sa ljudima na pozicijama koji mogu pomoći, ubrzati ili olakšati proces traženja posla. Jedna od posljedica dugotrajne nezaposlenosti je i erozija postojećeg socijalnog kapitala. Što duže traje nezaposlenost sve više slabe društvene mreže i veze, koje su ključne za pronalazak novih prilika za zaposlenje. Pojedinci mogu izgubiti kontakte i podršku iz zajednice, što može otežati njihov povratak na tržište rada i dovesti do gubitaka identiteta i samopouzdanja. Zaposlenje je često ključni aspekt identiteta pojedinca, a gubitak posla može dovesti do osjećaja bezvrijednosti i gubitka svrhe, što može ozbiljno utjecati na psihološko stanje osobe. Osim toga nezaposleni ljudi mogu doživjeti i simptome socijalne izolacije i isključenosti jer nemaju sredstva i prilike da sudjeluju u društvenim aktivnostima, što dalje vodi ka porastu društvene nejednakosti. Nezaposlenost može negativno utjecati na porodične odnose uzrokujući napetosti i konflikte. Finansijske poteškoće mogu opteretiti odnose među članovima porodice, a osjećaj bespomoćnosti može utjecati na mentalno zdravlje svih članova. U nekim slučajevima, nezaposlenost može dovesti do povećanja kriminala i devijantnog ponašanja. Ljudi koji nemaju stabilan izvor prihoda mogu biti prisiljeni na ilegalne aktivnosti kako bi preživjeli, što dodatno destabilizira zajednice. Nezaposlenost, dakle, nije samo ekonomski problem, već ima duboke sociološke implikacije koje mogu dugoročno utjecati na pojedince i društvo u cjelini. Ne čudi zato činjenica, da mladi ljudi BiH, svjesni društva u kakvom žive i strategija koje se vrednuju na tržištu rada, odnosno polju u

kojem se vode borbe za opstanak, odobravaju i koriste sve raspoložive resurse, strategije i kapitalne (ekonomske i socijalne) u cilju pronalaska zaposlenja.

Zaključak

Na osnovu provedenog istraživanja, može se zaključiti da socioekonomski status predstavlja ključni faktor u izgradnji socijalnog kapitala i, samim tim, u mogućnostima za uzlaznu socijalnu mobilnost. Iako kapitalistička društva često promovišu meritokratski ideal u kojem je uspjeh isključivo rezultat individualnog truda, analiza pokazuje da je ova percepcija u velikoj mjeri zabluda. Realnost je složenija, jer socioekonomski status u velikoj mjeri određuje ne samo pristup obrazovanju i resursima, već i mreže društvenih veza koje su neophodne za napredovanje na društvenoj ljestvici. Kroz antropološku perspektivu, ovaj rad je pokazao kako različite društvene grupe koriste svoje resurse za prilagođavanje i preživljavanje unutar specifičnih kulturnih i društvenih okvira. Jezik, kultura i porodica, kao osnovni elementi tih okvira, imaju ključnu ulogu u oblikovanju mogućnosti za socijalnu mobilnost. Na primjer, jezik kao sredstvo komunikacije i prenošenja kulturnih vrednosti, ne samo da omogućava enkulturaciju, već i oblikuje percepciju pojedinca o sopstvenom mjestu u društvu i njegovim mogućnostima za napredak. Rad također ističe ulogu obrazovnih institucija koje, umjesto da služe kao neutralni kanali za društvenu mobilnost, često djeluju kao mehanizmi za reprodukciju postojećih društvenih odnosa. Iako obrazovanje može otvoriti vrata ka boljoj budućnosti, ono nije dovoljno da prevaziđe društvene barijere koje su postavljene socioekonomskim statusom. U ovom kontekstu, važnost socijalnog kapitala postaje očigledna, jer on omogućava pojedincima da koriste svoje društvene mreže i veze za ostvarivanje svojih ciljeva. Zaključno, istraživanje pokazuje da su mogućnosti za uzlaznu socijalnu mobilnost u velikoj mjeri uslovljene faktorima izvan kontrole pojedinca. Socioekonomski status, kulturni kapital i mreže socijalnih veza predstavljaju ključne determinante koje oblikuju životne izgleda pojedinaca. Meritokratski ideal, iako privlačan, ne može se u potpunosti ostvariti u društvu koje ne prepoznaje ove strukturne nejednakosti. Stoga, bilo kakvi napori za unapređenje socijalne mobilnosti moraju uzeti u obzir ove složene faktore i raditi na smanjenju nejednakosti koje proizlaze iz socioekonomskog statusa.

Literatura

Bernstein, B. (1979), *Jezik i društvene klase*. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Sa engleskog jezika prevela Dubravka Mićunović.

Becker, H.S. (1953), *The teacher in the authority system of public school*, Journal of Educational Sociology, 27:128-41

Bourdieu, P. (1986), *The Forms of Social Capital: Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed.by John G. Richardson, Greenwood Press: New York.

Coleman, J.S. (1988), *Social Capital in the Creation of Human Capital*, The American Journal of Sociology, Vol. 94, p.95-120.

Čačić-Kumpes, J. (1992). „*Odgojno-obrazovni sustav i etnički konflikt (primjer bivše Jugoslavije)*“, Migracijske i etničke teme, 8(1), str. 5-13. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/127294> (Datum pristupa: 16.07.2024.)

Čudina-Obradović, M. (2008). '*SPREMNOST ZA ŠKOLU: VIŠESTRUKOST ZNAČENJA POJMA I NJEGOVA SUVREMENA UPORABA*', Odgojne znanosti, 10(2 (16)), str. 285-300. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/29570> (Datum pristupa: 11.07.2024.)

Čarapina Zovko, I., i Maslić Seršić, D. (2018). '*Dostupnost socijalnog kapitala prilikom traženja prvog zaposlenja diplomanata različitog socioekonomskog statusa*', Revija za socijalnu politiku, 25(2), str. 175-189. <https://doi.org/10.3935/rsp.v25i2.1501>

Eriksen, T. (2014). *Šta je socijalna antropologija?* Prevela sa norveškog jezika Sofija Vuković. Beograd:Karpos

Erlich, S.V. (1978). *U društvu s čovjekom : tragom njegovih kulturnih i socijalnih tekovina*. Izd 2. SNL: Zagreb

Fanuko, N. (2008). '*Kulturni kapital i simbolička moć: tri aspekta bourdieuove teorije ideologije*', Školski vjesnik, 57(1.-2.), str. 7-41. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/82617> (Datum pristupa: 24.07.2024.)

Giddens, A. (2007). *Sociologija*, Izd.4., Nakladni zavod Globus: Zagreb

Gevric Š., Krib A. (2012). *Razumevanje obrazovanja, sociološka perspektiva*, Edicija REČ: Beograd

Haviland, W.(2004). *Kulturna antropologija*. 9 .izd. Prevela sa engleskog jezika Vesna Hajnić. Zagreb:Naklada Slap

Ignjatović, S. (2011), *Socijalni kapital: Od akademskih rasprava do javne politike*, Institut društvenih nauka: Beograd

Koković, D. (2009). *Društvo i obrazovni kapital*, Mediterran publishing : Novi Sad

Kregar, J. (2009). 'Komercijalizacija i privatizacija visokog obrazovanja', *Revija za socijalnu politiku*, 16(2), str. 193-195. <https://doi.org/10.3935/rsp.v16i2.868>

Kalanj, R. (2002). 'PIERRE BOURDIEU. SOCIOLOGIJA I ANGAZMAN', *Socijalna ekologija*, 11(1-2), str. 97-113. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/139461> (Datum pristupa: 23.07.2024.

Karge, H. (2002). *Podučavanje historije o periodu od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini: izgradnja povjerenja ili produblјivanje podjela?* OSCE: Sarajevo

<https://www.osce.org/files/f/documents/5/2/541983.pdf>

Kulenović, S. (2002). *Kulturna antropologija-uvod u kulturnu antropologiju i izbor tekstova*, Tuzla:Filozofski fakultet.

Kulenović, E. (2020). 'Michael Sandel: The Tyranny of Merit: What's Become of the Common Good?', *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 17(1), str. 199-207. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/247049> (Datum pristupa: 01.09.2024.)

Labov, W. (1966). *The social stratification of English in New York City*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics. Dostupno na : <https://web.stanford.edu/class/linguist62n/labov001.pdf>

Lareau, A. (2002). „Invisible Inequality: Social Class and Childrearing in Black Families and White Families“, *American Sociological Review*, Vol. 67, No. 7. 747-776

Lukić, D., Pečujlić, M. (1982) *Sociološki leksikon*, Savremena adiministracija: Beograd

Matić, D. (2022). „Marketizacija u viskome obrazovanju: diskurs samopredstavljanja na mrežnim stranicama jednog sveučilišta“*Fluminensia*, 32(1), str.162-194 Dostupno na: <https://doi.org/10.31820/f.34.1.6>

Mujkić, A., Sadiković Melina, Kalaš Dženana i drugi. (2012) "Dvije škole pod jednim krovom" studija o segregaciji u obrazovanju. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Asocijacija Alumni Centar za interdisciplinarnе postdiplomske studije (ACIPS).

Mladenović, M. (1977). *Osnovi sociologije porodice*, Savremena knjiga: Beograd

Marušić, A. (2020). 'Ivana Visković i Adrijana Višnjić Jevtić Je li važnije putovati ili stići!? Prijelazi djece rane i predškolske dobi iz obitelji u odgojno-obrazovne institucije', *Napredak*, 161(1-2), str. 167-170. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/239900> (Datum pristupa: 10.07.2024.)

Protrka, M. (2006). 'Tijelo-habitus-hexis. Pierre Bourdieu i mogućnost intervencije u strukturu polja', *Filozofska istraživanja*, 26(4), str. 941-951. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/12028> (Datum pristupa: 24.07.2024.)

Princi- Duhović, N. (2009). *Osmi grijeh- Posluh*, Profil multimedija: Zagreb

Putnam, R. (1993), *Making democracy work*, Princeton Univerisity Press

Putnam, R. (1995), *Bowling alone revisited*, *The Responsive Community* Vol. 5. (2) : 28-33

Putnam, R.(2000), *Bowling alone*, New York : Simon and Schuster Paper -backs

Radulović, M.(2023). *Kulturni kapital i obrazovne prakse, od saznanja do otvorenih pitanja*, Institut za pedagoška istraživanja:Beograd

Rogošić, S. (2018). 'Socio-ekonomski status i socijalni kapital kao čimbenici obrazovnog uspjeha na visokoškolskoj razini: primjer studenata odgojiteljskog studija', *Metodički ogledi*, 25(1), str. 27-46. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/217454>

Ricer Dž. (2009). *Savremene sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Službeni glasnik:Beograd

Trudgill, P. J. (1971). *The social differentiation of English in Norwich*. Edinburgh University: Unpublished Ph.D. Thesis.

Dostupno na

https://era.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/16333/TrudgillPJ_1971_redux.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Turčilo, L., Osmić, A., Kapidžić, D., Šadić, S., Žiga, J. and Dudić, A., (2019). *Studija o mladima: Bosna i Hercegovina 2018/2019*, Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Žiga, J., Turčilo, L., Osmić, A., Bašić, S., Džananović Miraščija, N., Kapidžić, D. and Brkić Šmigoc, J., 2015. *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Šušnjić, Đ. (1982). *Cvetovi i tla*, Mladost: Beograd

Visković, I., i Mikulandra, K. (2021). 'Dječja perspektiva prijelaza iz dječjeg vrtića u osnovnu školu', *Acta Iadertina*, 18(1), str. 29-45. <https://doi.org/10.15291/ai.3399>

  <p data-bbox="1047 220 1193 304">FAKULTET POLITIČKIH NAUKA</p> <p data-bbox="308 367 1079 441" style="text-align: center;">UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA IZJAVA o autentičnosti radova</p>	<p data-bbox="1242 220 1388 262">Obrazac AR</p>
--	---

Naziv odsjeka i/ili katedre: Sociologija

Predmet: Antropologija

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Ida Daguda

Naslov rada: Antropološki koncept adaptacije : socioekonomski status kao značajan resurs socijalnog kapitala

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 50

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Sarajevo, 16.09.2024.g

Potpis
